

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

Has been published since 2020

No. 4 (3) 2022

Astana 2022

EDITOR-IN-CHIEF:

PhD, Assistant Professor
Kariyev E.M.

EDITORIAL BOARD:

Qydyráli Darhan	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Muminov A.K.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Samashev Z. S.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Abuseitova M. K.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Sabitov Zh. M.	PhD in Political Science (Kazakhstan)
Golden Peter B.	Dr., Professor (USA)
Kradin N.N.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
Erdélyi István	Doctor of Historical Sciences, Professor (Hungary)
Uzelac	PhD in History (Serbia)
Aleksandar	
Mirgaleev I. M.	Candidate of Historical Sciences (Russia)
Zaytsev I. V.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
Petrov P.N.	Candidate of Historical Sciences (Russia)
Nagamine	PhD in History (Japan)
Hiroyuki	

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000
Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)
E-mail: medieval-history@isca.kz

Medieval History of Central Eurasia
Owner: Astana International University
Periodicity: quarterly
Circulation: 500 copies

CONTENT

А.А.Максүтова <u>“TARIKH-I RASHIDI” AS A SOURCE ON THE HISTORY OF JOCHI ULUS (THE GOLDEN HORDE)</u>	4
А.А.Nuskabay, В.В.Besetayev NEW STUDIED RITUAL FENCES OF THE TURKIC ERA IN ZHETYSU.....	13
Ә.М.Ташқараева <u>ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ РУХАНИ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ДӘСТҮРЛЕР САБАҚТАСТЫҒЫ («ШАДЖАРА-И-ТАРАКИМЕ» ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША)</u>	21
A.S.Shakiyeva THE CONTRIBUTION OF TATAR SCIENTISTS TO THE STUDY OF THE HISTORY OF JUCHI ULUS.....	32

MPHTI:

“TARIKH-I RASHIDI” AS A SOURCE ON THE HISTORY OF JOCHI ULUS

(THE GOLDEN HORDE)

А.А.Максутова

Докторант по специальности «История», Университет Астана,
Астана, Республика Казахстан
albina_kzt83@mail.ru

Abstract: Annotation. The objective of this article is to study information from Tarikh-i Rashidi regarding the history of the Golden Horde. The main research material of the study was the complete translation of Tarikh-i Rashidi, carried out in the 1990s. The author put forward 5 different theses regarding the history of the Golden Horde. The first thesis concerns the nomadic population of the Golden Horde. According to Tarikh-i Rashidi, they were called Uzbeks. Based on the materials, these Uzbeks were the Golden Horde Tatars. The second thesis concerns the structure of army of Mohammed Sheibani. Based on the materials, 50-60% of the troops of Muhammad Sheibani were moguls, and there were about 20 thousand soldiers of the Golden Horde nomads. The third thesis concerns the relation of the Mogul tribe Duglat and the Kazakh tribe Dulat. Based on the materials, the Kazakh Dulats are the descendants of the Moghulistan Duglats. The fourth thesis concerns the origin of Buruj oqlan. He was known as the son of Abulkhair Khan. Buruj oqlan can be identified with Shaikh-Haydar, who really fought for power in the eastern part of the Ulus Jochi. The fifth thesis concerns the number of Kazakhs. According to Tarikh-i Rashidi, the Kazakhs completely disappeared from the face of the earth in 16th century. There is no physical disappearance of the Kazakhs. Different parts of the Kazakh Khanate submitted to different neighboring states and therefore they “politically” disappeared for a while, but as the geopolitical situation changed, the Kazakhs returned to the historical arena.

Keywords: Ulus Jochi, Uzbeks, Moguls, Tarikh-i Rashidi, Muhammad Mirza Duglat, Abulkhair Khan, the Golden Horde.

INTRODUCTION

The general research topic, goals and objectives of the planned work, theoretical and practical significance, the most famous and authoritative publications on the topic are given under a study, also unsolved problems are indicated. This section of the manuscript becomes an independent text.

“Tarikh-i Rashidi” was written in the 16th century. The author of this work is Mirza Muhammad Haydar (1449-1551), who came from the Mogul tribe of Duglat. Mirza Muhammad Haydar belonged to the ruling elite of Moghulistan. His ancestors since 1346 were the main tribe in Moghulistan. Beklyaribeks of this state were selected from among them. Many privileges have been bestowed upon the Duglat tribe. Also, since the time of Chagatai, they were hereditary rulers of the Manglai Sube ulus and subsequently the rulers of a part of eastern Turkestan. Also, in addition to “Tarikh-i Rashidi” Mirza Muhammad Haydar wrote a large poem “Djahan Name”, in which, unfortunately, there is almost no original historical information.

“Tarikh-i Rashidi” is well known among specialists. But at the same time, despite this, information from “Tarikh-i Rashidi” did not often become an object of close study. In the preface to the translation of certain parts of “Tarikh-i Rashidi” by V.P. Yudin in 1969, he noted the importance of this source for the history of the region.

The importance of this source was also noted by other researchers. So V. Rakhmanov wrote: *“Despite the exceptional importance of this work as a source on the history of a vast region ... the materials contained in it have not yet been fully used, as indicated by the researchers who have addressed to it”* [31, p. 5].

As the translators (A. Urunbaev, R.P. Djalilova, and L.M. Epifanova) noted this work: *“This is a unique primary source in the study of the past of the peoples of Uzbekistan, Kazakhstan, East Turkestan (present-day Xinjiang, China) and partially Afghanistan, Tibet, India; it contains varied and original material on the history of the Uzbeks, Kazakhs, Kyrgyz, Oirats (Kalmaks) and Uighurs, shedding light on their relationship in the Middle Ages”* [31, p. 8].

Along with Majmu at-Tawarikh [37], Tarikh-i Rashidi is one of the main primary sources on the history of the Moguls.

The first translation of this work was carried out in the middle of the 19th century. V. Erskine, while studying the history of Eastern Turkestan and Central Asia of the 15th-16th centuries, quoted excerpts from “Tarikh-i Rashidi”.

The first translations of parts of this work into Russian were carried out by V.V. Velyaminov-Zernov in 1864 [9]. After him, information from “Tarikh-i Rashidi” was used by A.N. Kuropatkin [22] and V.I. Masalsky [24].

In 1895, the orientalist N. Elias and D. Ross completely translated this source into English [49]. This translation was later reprinted more than once. After the release of this translation, V.V. Bartold, called “Tarikh-i Rashidi” as “perhaps the most curious monument of Muslim historical literature of the 16th century” [7].

And already in 1899, F.H. Skrine and E.D. Ross used data from “Tarikh-i Rashidi” on the history of the Moguls and Moghulistan.

Further, the study of “Tarikh-i Rashidi” as a historical source was not intensive. In 1935, translations of individual parts from “Tarikh-i Rashidi” were published [5]. In 1937, Ahmed-Zaki Validi Togan voiced his attitude to this source [48].

H.M. Elliot, while reconstructing the history of India, actively involved “Tarikh-i Rashidi” for his research.

The study of the work of Mirza Mohammed Haydar Duglati took place in the Uzbek SSR. Among the active scientists who have studied this source, it is worth noting B.A. Akhmedov and R.G. Mukminov [32]. Also, “Tarikh-i Rashid” was used to write the “History of the Uzbek SSR” and other later versions of the academic history of Uzbekistan.

In 1969, materials on the history of the Kazakh Khanates of the 15th-18th centuries were published in Kazakhstan [25]. Comments and translations of extracts from “Tarikh-i Rashidi” were published in this collection. So the preface to the translation was written by V.P. Yudin, extracts from the first notes were carried out by K.A. Pishchulina, from the second notes was carried out by N.N. Mingulov. [25, p. 191-231].

After the publication of Materials on the history of the Kazakh Khanates, interest in this source has grown. So in the 1970s-1980s, on the basis of translation of excerpts from “Tarikh-i Rashidi”, articles by O.F. Akimushin on the relationship of Kazakhs and

Uzbeks with moguls [2, p. 233-248] and about the chronology of the Chagataids' reign [3, p. 156-164], articles by T.I. Sultanov about the time of the Kazakh Khanate [40] and the literary history of the monument [42], N.N. Tumanovich about the Kirghiz according to the data of "Tarikh-i Rashidi" [44], as well as the monograph by K.A. Pishchulina on the territory of South-East Kazakhstan in the 14th-16th centuries [34] and her article on the relationship of Kazakh rulers with the Shibanids and Mogul Chagataids [35].

DISCUSSIONS. Below designated 5 groups of information from "Tarikh-i Rashidi" that can be useful for understanding certain aspects of the history of the Jochi Ulus.

1. Correlation of the terms "Uzbek" and "Tatar".

It is worth noting here that the term "Tatar" is mentioned in "Tarikh-i Rashidi" only once. Let's quote this passage: "Chapter 68. Extract from "Ta'rih-i Jahangushay" ("History of the conqueror of the world"), the manager of the divan of Khoja Atamalik 'Alaaddin Muhammad Juvayni, <may Allah cover him with his forgiveness>, who, describing Mogolistan, writes so: In "Ta'rih-i Jahangushai" it is written that the original abode of the Tatars [as it is said in the ayat]" [31 p, 498]. The following describes the places of residence of the Mongols.

Initially, the author explains that the term "Tatar" is not his, and he writes it, as it was "said in the ayat". There are also a few points worth highlighting here. Mirza Muhammad Haydar did not personally mention the term "Tatar". The only time he used it goes back to Juvayni's writing. Further, he actually equates the term "Tatar" with the ethnonym "Mogol" ("inhabitant of Mogolistan"). Further, Mogolistan is identical to the place where Genghis Khan and the Mughals came from, which is not true from the point of view of modern knowledge about the localization of historical Mongolia and Moghulistan.

Further, there are references to the country of Uzbeks: "Another group - Kaluchi, Bulgach and a number of other tribes - went to Abu-l-Khair in Uzbekistan". This passage says that individual Mogul tribes went to Ulus Jochi, namely to the Golden Horde Khan Abulkhair, which indicates a certain mobility of the tribes of Ulus Jochi and Moghulistan, ethnic differences between which were not so significant.

It should be noted that in the sixty-eighth chapter when the author describes the borders of Mogolistan, he talks about such rivers as Ila (Ili), Emil, Irtish, Chulak, Narin. He also claims that Lake Balkhash (Kukcha Tengiz) was the border between Uzbeks and Moguls.

Also in the same chapter, the author notes that the Atil River flows in the possession of the Uzbeks ("among the Uzbeks it is known as Idil") and it flows into the Kulzum (Caspian Sea), which once again confirms that the Uzbeks in the text of "Tarikh-i Rashidi" are identical to the "Golden Horde Tatars".

Since the author was chronologically distant from this era, plus he himself expressed doubts about his date in the text ("and Allah knows best"), it is quite possible that T.I. Sultanov have greater scientific weight here. At the same time, the figure of 200 thousand Uzbek-Cossacks is credible. Also interesting is the date of 1533-1534, with which the author marks the last peak of the Kazakhs' power. After these years, the Kazakh Khanate actually disintegrated when some of its parts submitted to the Nogai Horde, to the Central Asian Shibanids or Mogul rulers.

It is worth noting here that in the scientific tradition it is customary to consider the Uzbeks to be the population of only the eastern part of the Ulus Jochi, which is absolutely not true, from the point of view of sources, including from the point of view of the author of “*Tarikh-i Rashidi*”.

2. Resettlement of Uzbeks (the “Golden Horde Tatars”) from Ulus Jochi (the “Golden Horde”) to Central Asia.

In historiography, there were quite a lot of discussions about the number of Uzbeks who, together with Muhammad Sheibani, left for Central Asia. So, for example, the classic of Kazakhstan oriental studies K.A. Pishchulina believed that their number was not high [1, p. 290].

Another leading figure of oriental studies T.I. Sultanov believes that the number of Uzbeks resettled in Central Asia was from 40 to 60 thousand soldiers [39, p. 20], and if we assume that their resettlement was with their families, then the number of Uzbeks who left for Central Asia with Mohammed Sheibani ranged from 240 to 360 thousand people [39 p. 21]. Zh.M. Sabitov believed that the number of Uzbeks of Mohammed Sheibani was 10 thousand soldiers (or 50 thousand people) [36].

Thus, two points of view were formed about the number of Uzbeks who left the Jochi Ulus for Central Asia. In our opinion, both estimates are slightly inaccurate. Information from “*Tarikh-i Rashidi*” is very helpful in this matter. So in one of the chapters it is written the following: “*Shahibek Khan took Bukhara and Samarkand, and his army from two hundred - three hundred [people] reached fifty thousand and, perhaps, even sixty thousand Shahibek Khan took the Khan prisoner and released him. He split off as many people as he could from the army of the khans, and thirty thousand Moguls were added to his Uzbek army*”.

Thus, it can be argued that the thesis about 240-360 thousand of the Golden Horde nomads went to Central Asia with Mohammed Sheibani is not true. This thesis contradicts the sources, including the information of “*Tarikh-i Rashidi*”.

3. Identity or not identity of the Mogul tribe of Duglat and the Kazakh tribe Dulat.

Muhammad Mirza Haydar Duglat came from the Mogul tribe of Duglat. The ancestors of this tribe were in the Chagatai Ulus and owned the area of Manglai-Sube.

In historiography of Kazakhstan, it is widely believed that a part of the Mogul tribe Duglat remained among the Kazakhs, where it is known as Dulat. Linguistic arguments are presented in favor of this point of view (names are similar). Also, one of the important arguments here is that both tribes lived in close geographical locations, on the territory of the former Moghulistan.

It is worth noting one drawback of this concept. Muhammad Mirza Haydar Duglat very often writes about the transitions of various Mogul tribes to the Uzbeks and Oirats, while he describes the distant times for himself. However, he never wrote that the Duglat tribe passed to the Kazakhs. If he does not give such information about his tribe, this fact is alarming. Although, this incident has a completely normal explanation.

Based on the materials, the point of view that Duglats and Dulats are identical is more correct here. At the same time, it is worth making an amendment here, based on the materials, the transition of the Duglats to the Kazakhs did not take place in the 15th - first half of the 16th century, but after the death of Muhammad Mirza Haydar Duglat, therefore there is not a single mention of such a transition in his chronicles. As you know, in Mogulia, the Duglats lost their influence over time; it is quite possible to explain this by

the transfer of a part of the Duglat to the Kazakh Khanate. The decrease in the number of Duglat in Mogulia due to their outflow to the Kazakh Khanate led to a decline in their influence.

4. Unique information about Buruj oylan, the son of Abulhair Khan.

In the forty-sixth chapter, there is a unique mention of the Juchid Buruj oylan, who is named there the son of Abulhair Khan. It should be noted that in other sources there are no children with this name among the sons of Abulhair Khan.

When Buruj oylan heard the sound of a horn and saw six people with a banner, he jumped up to mount his horse, [however] his equestrian, akhtachi and a horse, were seized on the spot by the maids and women jumped out of the house and seized Buruj oylan himself. At that moment, the khan arrived and ordered that his head be cut off and planted on a spear. Of those twenty thousand Uzbeks, few survived. The khan, having won the victory, settled in his camp, and when the next day the army gathered, he began to pursue them. Those of the sultans of Abu-l-Khair khan who survived just fled” [31, p. 134-135].

Since Abulhair Khan does not have a son with that name in other sources, many scholars began to consider various explanations for this contradiction. One of the main versions was the version about that. That this Buruj oylan is the famous Bureke oylan, the son of Yadiger Khan, who ruled with the help of the Nogais. There is one contradiction here, according to other sources Bureke oylan was killed in a different way (he was killed by Mohammed Sheibani) and at another time. There were no other versions about this “son of Abulhair Khan”.

5. The population of Kazakhs in the work of Tarikh-i Rashidi and their disappearance.

The population of Kazakhs in Tarikh-i Rashidi varied greatly. In the beginning it is said that Zhanibek and Kerey had 200 thousand soldiers who came to them after the death of Abulhair Khan. Further, under Kasym Khan, the number of Kazakhs increased to 1 million people. But after the death of Kasym Khan, the number of Kazakhs began to steadily decline, first to 400 thousand, and then to 200 thousand, in the end, according to Muhammad Khaidar Duglat, Kazakhs did not remain on earth at all.

It is very interesting that very few researchers at least somehow tried to explain this thesis from Tarikh-i Rashidi. Thus, some pre-revolutionary authors admitted that there was no connection at all between the Kazakhs of Zhanibek and Kerey and the Kazakhs of Shigai and Yesim, since by the middle of the 16th century, according to Tarikh-i Rashidi, there were no Kazakhs left at all on earth. But here we see only an uncritical perception of the information of this primary source. Based on the materials, the sharp decline in the population of Kazakhs from one million to zero can be explained by the following factors:

5.1. Kazakh, at the time, like many other ethnic terms, was, first of all, not an ethnonym, but a political name. That is, if the Golden Horde nomad recognized the power of the Nogai biys, then he was called a Nogai. If he changed citizenship and became a subject of the descendants of Urus-khan, then he was called a Kazakh or an Uzbek-Kazakh.

5.2. A sharp reduction in the population of “Kazakhs” in this way should be interpreted not as the physical extermination of Kazakhs, but as a loss of sovereignty,

when the former Kazakhs, recognizing the citizenship of the Nogai, Uzbeks and Moguls, ceased to be politically Kazakhs.

CONCLUSION. Above, outlined the main theses about the value of Tarikh-i Rashidi as a source about the history of the Jochi ulus. Among them, four groups of unique information can be distinguished that allow us to take a fresh look at the history of the Golden Horde.

The second group of information includes information about the resettlement of nomads from Ulus Jochi and Mogulistan to Central Asia. In Soviet times, the thesis was spread about the resettlement of 240-360 thousand nomads from the Golden Horde to Central Asia. But judging by the data of Tarikh-i Rashidi, this figure should be at least twice as low. According to Tarikh-i Rashidi, at least half of Mohammed Sheibani's troops were moguls.

The third group of unique information includes information about Buruj oylan, the son of Abulkhair Khan. We do not find Jochi with such a genealogy and name in other sources. Therefore, this unique information needs explanation. From this point of view, Buruj oylan should be understood as Shaikh-Haydar-khan, the son of Abulkhair-khan.

Tarikh-i Rashidi is a unique source for the history of Central Asia. It contains a large amount of unique information about the history of this region. Regarding the Golden Horde, cited excerpts from Tarikh-i Rashidi, which allow us to see in a new way individual episodes of the history of Ulus Jochi. In general, Tarikh-i Rashidi is a unique historical source that must be used to reconstruct the history of the eastern part of the Jochi Ulus in the second half of the 15th - first half of the 16th centuries.

REFERENCES

1. Abuseitova M.Kh., Baranova Yu.G. Pis'mennye istochniki po istorii i kul'ture Kazakhstana i Tsentral'noy Azii v XIII-XVIII vv. (Written sources on the history and culture of Kazakhstan and Central Asia in the XIII-XVIII centuries). Almaty. Daik-Press. 426 p. (In Russian).
2. Akimushkin O. F. K voprosu o vneshnepoliticheskikh svyazyakh Mogol'skogo gosudarstva s uzbekami i kazakhami v 30-kh gg. XVI 60-kh gg. XVII v. (On the issue of foreign policy ties of the Mogul state with the Uzbeks and Kazakhs in the 30s. XVI 60s XVII century). *Palestinskiy sbornik=Palestinian collection*. Issue 21 (84). Leningrad, 1970. pp. 233-248. (In Russian).
3. Akimushkin O. F. Khronologiya praviteley vostochnoy chasti Chagatayskogo ulusa. Liniya Tugluk-Timur-khana. (Chronology of the rulers of the eastern part of the Chagatai ulus. Tughluk-Timur-khan line). *Vostochnyy Turkestan i Srednyaya Aziya: Istoriya. Kul'tura. Svyazi=East Turkestan and Central Asia: History. Culture. Connections*. Moscow, 1984. pp. 156-164. (In Russian).
4. Albani Q.B. Mukhammed Khaydar Dulati (Mohammed Haydar Dulati). Almaty. 2000. 215 p. (In Kazakh).
5. Asfendijarov S.D., Kunte P.A. Proshloe Kazakhstana v istochnikah i materialah. Sbornik 1. (The past of Kazakhstan in sources and materials. Collection 1). Almaty. Kazakhstan. 1935. 383 p. (In Russian).
6. Ahmedov B.A. Istoriko-geograficheskaja literatura Srednej Azii XVI-XVIII vv. (Historical and geographical literature of Central Asia, XVI-XVIII

- centuries). *Pis'mennye pamjatniki=Written sources*. Tashkent. 1985. pp. 39-42. (In Russian).
7. Bartol'd V.V. Recenzija na: The Tarikh-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar, Dughlat. Zapiski vostochnogo otdelenija imperatorskogo russkogo arheologicheskogo obshhestva.(Notes of the Eastern Branch of the Imperial Russian Archaeological Society). Volume X. St. Petersburg. 1897. pp. 215-226. (In Russian).
 8. Biljalova G.A. Nekotorye aspekty istorii obrazovanija Kazahskogo hanstva. Narody i religii Evrazii.(Some aspects of the history of the formation of the Kazakh Khanate.Peoples and religions of Eurasia).2018. pp. 9-15. (In Russian).
 9. Vel'jaminov-Zernov V.V. Issledovanie o kasimovskih carjah i carevichah. Chast' vtoraja.S dvumja tablicami.(Study about Kasimov's kings and princes. Part two. With two tables).St. Petersburg. 1864. 498p. (In Russian).
 10. Vjatkin V.L. Oчерki po istorii Kazahskoj SSR (Essays on the history of the Kazakh SSR). Moscow. 1941. 367 p. (In Russian).
 11. Derbisaliev A.B. Muhammed Hajdar Dulati.Omirbajandyq bibliografijalyq anyqtamalyq. (Mohammad Haidar Dulati.Biographical bibliographic reference). Almaty.M.H. Dulati qogamdyqqory, 1999.159p. (In Kazakh).
 12. Derbisali A.B. Muhammed Hajdar Dulati kornekti ruhanijat zhane gylm qajratkeri.(Mohammad Haidar Dulati is an outstanding spiritual and scientific figure). Astana. Ruhani qundylyqtardy qoldau qory korporativtik qory. 2018. 260 p. (In Kazakh)
 13. Derbisali A.B. Muhammed Hajdar Dulati.Omirbajandyq bibliografijalyq anyqtamalyq. (Mohammad Haidar Dulati.Biographical bibliographic reference).Almaty.Oner. 2018. 320p. (In Kazakh).
 14. Zhemenej I. Myrza Hajdar Dulat (1499-1551): tarihsy qalamger. (Myrza Haidar Dulat (1499-1551): a historian and writer). Almaty. Zerde. 2007. 350p. (In Kazakh).
 15. Zholdasbajuly S. M.H. Dulati zhane XV-XVI gasyrlardagy qazaq handygy.(M.H. Dulati and the Kazakh Khanate in the XV-XVI centuries). Almaty. Qazaq universiteti. 1999. 109 p. (In Kazakh).
 16. Ivanov P.P. Oчерki po istorii Srednej Azii (XVI-seredina XIX v.) (Essays on the history of Middle Asia (XVI-mid XIX centuries)). Moscow. Izdatel'stvo vostochnoj literatury. 1958. 247 p. (In Russian).
 17. Istorija Uzbekskoj SSR. T. I. (History of the Uzbek SSR. T. I.). Tashkent. 1967. 620 p. (In Russian).
 18. Istorija Kazahstana v pjati tomah. Tom 2. Kazahstan v jepohu pozdnego srednevekov'ja. (History of Kazakhstan in five parts.Volume 2 - Kazakhstan in the late Middle Ages).Almaty. 2010. 624p. (In Russian).
 19. Kadyrbaev A.Sh. Istorik i pojet na trone Mirza Hajdar Duglat (Historian and poet on the throne - Mirza Haydar Duglat). *Lomonosovskie chtenija=Lomonosov readings*.2015. pp. 229-232. (In Russian).
 20. Kalieikova M.A. Muhammed Hajdar Dulati: omiri men shygarmashylygy. (Mohammad Haidar Dulati: life and work). Atamura. 2010. 175 p. (In Kazakh).

21. Komekov B.E. Karibaev B. Muhammed Hajdar Dulat: tarikh, tulga, uaqyt. (Mohammad Haidar Dulat: history, personality, time). Almaty. Aruna. 2005. 95 p. (In Kazakh).
22. Kuropatkin A.N. Kashgarija istoriko-geograficheskij ocherk strany ee vooruzhennye sily promyshlennost' i trgovlja. (Kashgaria a historical and geographical outline of the country its armed forces industry and trade). St. Petersburg. Tipografija V.S. Balasheva. 1879. 443 p. (In Russian).
23. Margulan A. Muxammet-Xaidar qazaqtin tungis tarixci. (Muxammet-Xaidar – first Kazakh historian). Almaty. 1941. pp. 78-87. (In Kazakh).
24. Masal'skij V.I. Rossiya. Polnoe geograficheskoe opisanie nashogo Otechestva. 19. Turkestanskij kraj. (Full geographical description of our Fatherland. Volume 19. Turkestan area) 1913. 861 p. (In Russian).
25. Materialy po istorii kazahskih hanstv XV-XVIII vekov: izvlechenija iz persidskih i tjurkskih sochinenij. (Materials on the history of the Kazakh khanates of the 15th-15th centuries: extracts from Persian and Turkic writings). Editors: S.K. Ibragimov, N.N. Mingulov, K.A. Pishhulina, V.P. Yudin. Alma-Ata 1969. pp. 185-231 (In Russian).
26. Materialy po istorii Srednej i Central'noj Azii X-XIX vv. (Materials on the history of Middle and Central Asia in X-XIX centuries). Tashkent. 1988. pp. 185-214. (In Russian).
27. Materialy po istorii turkmen i Turkmenii. (Materials on the history of the Turkmen and Turkmenia). Moscow. 1938. 612 p. (In Russian).
28. Mingulov N.N. Muhammed-Hajdar duglat. (Muhammad-Haydar duglat). *Velikie uchenye Srednej Azii i Kazahstana VIII-XIX vv.* = *Great scientists of Central Asia and Kazakhstan VIII-XIX centuries*. Izdatel'stvo Kazahstan. Alma-Ata. 1965. pp. 190-203 (In Russian).

«Тарих-и Рашиди» Жошы Ұлысы тарихының дерекнамасы ретінде

Аңдатпа. Бұл мақаланың мақсаты - Тарих-и Рашидидің Алтын Орда тарихына қатысты мәліметтерін зерттеу. Зерттеудің негізгі материалы 1990 жылдары жүзеге асырылған және 2010 жылдары қайта қаралған Тарих-и Рашидидің толық аудармасы болды. Тарих-и Рашиди деректерін талдау нәтижесінде автор Алтын Орда тарихына қатысты 5 түрлі тезис ұсынды. Бірінші тезис Алтын Орданың көшпелі тұрғындарына қатысты. Тарих-и Рашидидің айтуы бойынша оларды өзбек деп атаған. Зерттелген материалдар бойынша бұл өзбектер Алтын Орда татарлары. Екінші тезис Мұхаммед Шейбанимен бірге қоныс аударған Алтын Орда көшпенділерінің санына қатысты. Зерттелген материалдар бойынша Мұхаммед Шейбани әскерлерінің 50-60%-ы моғолдар болған, ал Алтын Орда көшпенділерінің 20 мыңға жуық сарбазы болған. Үшінші тезис моғол тайпасы Дуглат пен қазақтың Дулат тайпасының сәйкестігі туралы мәселеге қатысты. Зерттелген материалдар бойынша қазақ дулаттары - Моғолстан Дуглатының ұрпақтары. Төртінші тезис Джохид Бурудж огланға қатысты. Ол Қара-Тоқайда 1472-1473 жылдары Моғолстан ханының қолынан қаза тапты. Тарих-и Рашидиде оны Әбілқайыр ханның ұлы деп атайды. Мақала авторының пікірінше, бұл Бурудж огланы Жошы Ұлысының шығыс бөлігінде билік үшін шынымен күрескен Шайх-Хайдармен анықтауға

болады. Бесінші тезис қазақтардың санына қатысты. Тарих-и Рашидидің айтуы бойынша, қазақтардың саны 1 миллионға жетті, бірақ бір сәтте қазақтар жер бетінен мүлдем жоғалып кетті. Қазақтардың жойылып кетуінің бірден-бір түсіндірмесі - Қазақ хандығының әр түрлі бөліктері әр түрлі көрші мемлекеттерге бағынады және сондықтан олар біраз уақыт «саяси» түрде жоғалып кетеді, бірақ геосаяси жағдай өзгерген сайын қазақтар тарихи аренаға қайта оралады. XVI ғасырда қазақтардың жоғалып кетуі болған жоқ.

Кілт сөздер. Жошы Ұлысы, өзбектер, моголдар, Тарих-и Рашиди, Мұхаммед Мырза Дуглат, Әбілқайыр хан, Алтын Орда.

«Тарих-и Рашиди» как источник по истории Улуса Джучи

Аннотация. Целью данной статьи является изучение сведений из Тарих-и Рашиди касательно истории Золотой Орды. Главным материалом исследования стал полный перевод Тарих-и Рашиди, осуществленный в 1990-ых годах и отрецензированный в 2010-ых годах. В результате анализа данных Тарих-и Рашиди автор выдвинул 5 разных тезисов касательно истории Золотой Орды. Первый тезис касается кочевого населения Золотой Орды. Согласно Тарих-и Рашиди их называли узбеками. По изученным материалам, данные узбеки это и есть золотоордынские татары. Второй тезис касается численности золотоордынских кочевников, которые переселились вместе с Мухаммедом Шейбани. По изученным материалам, 50-60 % войска Мухаммеда Шейбани составляли могулы, а золотоордынских кочевников было около 20 тысяч воинов. Третий тезис касается вопроса о тождестве могульского племени Дуглат и казахского племени Дулат. По изученным материалам, казахские Дулаты являются потомками могулистанских Дуглатов. Четвертый тезис касается джучида Бурудж оглана. Он погиб в Кара-тукае в 1472-1473 годах от рук могульского хана. В Тарих-и Рашиди он назван сыном Абулхаир-хана. По мнению автора статьи, данного Бурудж оглана можно отождествить с Шайх-Хайдаром, который действительно боролся за власть в восточной части Улуса Джучи. Пятый тезис касается численности казахов. Согласно Тарих-и Рашиди численность казахов доходила до 1 миллиона человек, но в какой-то момент казахи вовсе исчезли с лица земли. Единственным объяснением исчезновения казахов является то, что разные части Казахского ханства подчинились разным соседним государствам и поэтому они «политически» на время исчезли, но по мере изменения геополитической ситуации, казахи вернулись на историческую арену. Никакого физического исчезновения казахов в 16 веке не было.

Ключевые слова. Улус Джучи, узбеки, могулы, Тарих-и Рашиди, Мухаммед Мирза Дуглат, Абулхаир-хан, Золотая орда.

Автор туралы мәлімет: Максұтова А.А., Астана университетінің «Тарих» мамандығы бойынша докторанты, Астана, Қазақстан Республикасы, albina_kzt83@mail.ru

Сведение об авторе: Максұтова А.А. Докторант по специальности «История», Университет Астана, Республика Казахстан, albina_kzt83@mail.ru

MPHTI: 11.25.33.

NEW STUDIED RITUAL FENCES OF THE TURKIC ERA IN ZHETYSU

A.A.Nuskabay, * B.B.Besetayev

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

E-mail: abdinur82@mail.ru

**Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan*

E-mail: bessetayev.b@kaznu.kz

Abstract. The article is devoted to the introduction of new data of the early medieval ritual fences from Ulken Kakpak burial ground into the scientific circulation, which have been studied in Zhetysu region in recent years. The ritual fences and stone statues are relatively little studied in Zhetysu region – the center of the Western Turkic Khaganate, so the archaeological studies in this direction are relevant. The research work was carried out using the method of analysis, comparing with sites of this type, studied in neighboring regions.

Key words: Zhetysu, Western Turkic Khaganate, Old Turkic period, Ulken Kakpak, ritual fence, stone pillar.

INTRODUCTION

The ritual fences with stone statues are the legacy of the indigenous Turkic tribes that spread in the Eurasian steppes. The stone statues, set in traditional fences, are an integral part of the fences. However, the attention was not paid to the study of fences until later times and much attention was given to the study of statues. To date, the study of ritual fences, characteristic of the ancient Turkic period, is one of the urgent tasks facing scientists. The traditional fences have several different types depending on the structural features. There are single, pair and chain types of fences. The object finds are not often discovered in the ritual fences.

Zhetysu region was the center of the Western Turkic Khaganate in the Early Middle Ages. There are many archaeological sites in the mentioned region, which are real data for studying the history of the Turkic tribes who founded the Khaganate. In spite of the studied material is not enough for making a scientific opinions, anyway it became the basis for studying the archaeological sites of the Turkic period. The study of the ancient Turkic period sites in the region makes it possible to accurately study the ethnocultural trends of that period, as well as to compile a database.

The ritual fences occupy a special place in the tradition of commemorating and memorial dinner for the ancestors of the ancient Turks of Zhetysu territory and the rituals of commemoration of spirits were performed inside the fences that was made by lying flat stone slabs on their sides. As we mentioned above, in the region under consideration, the stone statues that are an integral part of ritual sites, were well studied, but little attention has been paid to the study of ritual fences. There are the scientific data on the existence of fences near stone statues in research works of the late 19th c. and middle 20th c. [1; 2; 3].

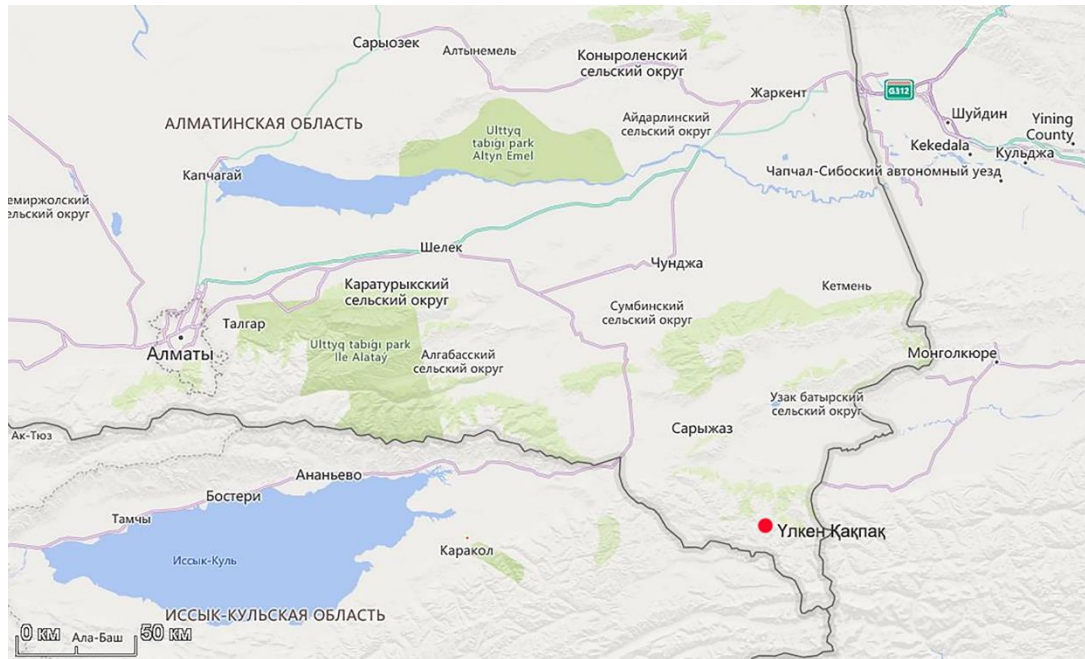
RESEARCH METHODOLOGY AND DATA SOURCES

The materials collected during excavations of ancient Turkic ritual fences were taken as a data source. The methods of archaeological exploration and excavation are used among the research methods. In addition, the work was conducted on the principles of historicity and objectivity. In the course of a comparative study of data sources related to the history of the formation of spiritual and material values of the early medieval period and with the use of written data, cartographic, planigraphic and stratigraphic observations related to traditional archaeological methods, classification of finds complex, method of analogy, formal comparative and typological analysis, statistical elements and methods, complex of retrospective methods were carried out. The materials of ritual fences were widely used in the theoretical study of the religious and worldview values of the native Turks of Central Asia.

SITE DESCRIPTION

The ritual fences typical for the Early Middle Ages, are considered as an archaeological site, discovered in Ulken Kakpak burial ground as a result of conducted archaeological research in Zhetysu region in 2014 [4, p. 38]. The traditional fences and burials are concentrated on a terrace on the left bank of the Ulken Kakpak River, 9 km south of the village of Kakpak, Raimbek district of Almaty region (Fig. 1). At a distance of about 15 m to the south of the chain of fences, four burial grounds with a diameter of 6–8 m are located in an uneven position.

In the field summer season of 2015, within the framework of the grant project of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan “The cultural horizon of the Saka-Savromats in the Kazakh steppe: the study of issues of mutual cultural ties in historical diachrony” (project leader: Ongaruly A.), a group of the Karkara detachment conducted archaeological excavations in the ritual fences of the indigenous Turkic era in Ulken Kakpak burial ground. The traditional fences are located close to each other, in a chain from east to west. Before the excavations, only the upper parts of flat stone slabs and pillar stones were visible, which were installed vertically on the walls of fences. The archaeological excavations began with the clearing of sod layer of the site. The fence at the eastern end of the chain of fences was marked No.1 and the fence at the western end – No.2. The total size of archaeological excavations carried out in a chain of fences – 10x7 m (Fig. 2).

The size of the ritual fence No.: 3.3×3.8 m. The pillar (stele) is installed on the outside of the northern wall of the traditional fence. The total length of the pillar stone is 1 m, the width is 0.3 m. The pillar stone, installed in front of the traditional fence, has a length of 0.5 m. In particular, the top of the stone is processed by chipping and the presence of strips is noticeable which look like the traces of comb. The walls of the traditional fence are made of flat stones 0.8 m long, 0.4 m high and 0.1 m thick. Four flat stones have been preserved, installed on the eastern wall of ritual fence No.1. It turned out that four flat stones were preserved in the southern wall. Five flat stones were placed on the western side wall and preserved in their place. It turned out that three flat stones were preserved in the northern wall and the last stones placed on the wall were removed. The inside of the fence are filled with large and small stones. It can be seen that all flat stone slabs placed on the walls of the fence are tilted outward. The weight of the stones placed inside the fence could have dislodged it. When clearing the sod layer of the fence in the central part among the stones, the fragments of the femurs of cattle were found. After clearing the sod layer of the fence, a plan was drawn and photographed. The stones inside the traditional fence were completely removed and research work was carried out. As a result of archaeological excavations, no material data from the fence were found.

The size of the ritual fence No.2: 3.5×4 m. A stone column 1.4 m long and 0.4 m wide was found in a collapsed state in the south-eastern part of the ritual fence. The size of the largest of flat stones, installed vertically on the walls of a traditional fence, is approximately $1 \times 0.5 \times 0.15$ m. Five flat stones were placed on the eastern wall of the traditional fence and kept in place. Five flat stones, placed on the southern wall, were also preserved in their place. It turned out that only one flat stone remained on the western wall and the rest of the stones placed on the wall were removed from their place. In their place, only three flat stones were preserved, placed on the northern wall of a traditional fence. The inner part of the fence is filled with large and small stones. Due to the weight of the stones, which are placed inside the fence, it is clear that the flat stones placed on the walls of the fence are tilted outwards. During the clearing of the sod layer

of the fence, the fragments of a ceramic vessels were found from the outside of the eastern corner of the southern wall of the fence No. 2.

After clearing the sod layer, a schematic plan of the fence was drawn up and photographed. In order to check whether any objects were placed in the traditional fence, the stones inside the fence were completely removed. As a result, the location of a stone pile with a length of 1.2 m and width of 0.5 m was determined at the level of the ancient earth layer. Although it looks like a stone burial pit, no evidence of a burial pit was found during the excavations. The presence of a stone pile similar to a burial pit under the stones inside the fence, indicates the originality of the site.

TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL EXPERTISE

The fragments of pottery were processed by Kaliyeva Zh.S. at the laboratory of the primary processing of archaeological materials of the National Museum of the Republic of Kazakhstan. 16 fragments of pottery were studied. In the course of the study, photographing of fragments, processing of photographic material, macro photography of traces associated with assembly, ornamentation, methods of its firing, surface processing, features of primary plastic raw materials, technical and technological research methods of ceramics and etc. were carried out. The expertise was conducted within the framework of the historical and cultural approach to the study of ancient ceramics based on binocular microscopy, traceology and physical modeling, developed by Bobrinsky [5].

Based on the preliminary examination and binocular microscopy, samples with preserved traces of molding and surface processing, as well as the adhesive of tapes during the construction of the hollow body, were recorded. The analysis of pottery was divided into the following stages: stage 1 – preparation, identification (selection of raw materials, manufacturing, processing, molding); Stage 2 - creativity (structural design, hollowing, shaping, vessel surface processing); stage 3 – fixing (strengthening vessel, principles of eliminating moisture permeability, making of shaped parts and decoration with patterns).

The researcher classifies the ceramic fragments into three groups, taking into account the peculiarities of their structure: group 1 includes fragments of two pottery vessels, 2 to 6 cm in size, with a wall thickness of 7–8 mm (Fig. 3, 1). The vessels are clay, dense quartz with a volume of 1-2 mm, glazed with organic oily additives. The surface of the vessel is covered with a thin salt shell. There are no ornaments. It was fired in a blazing fire. The fragments of two vessels of group 2 – 4 to 6 cm in size, with a wall thickness of 1 cm (Fig. 3, 2). Clay, quartz with a volume of 1–2 mm, mica with a volume of 0.1–0.2 mm, organic substances, burnt amorphous substances with size of 2–3 mm. The surface of the vessel is smoothed with solid matter. The inside is gray and the outside is brown. There are no ornaments. It was fired in a neutral flame. The group 3 includes the fragments of the remaining twelve pottery vessels. Their size is from 2 cm to 6 cm, thickness is 5-6 mm (Fig. 3, 3). The composition of ceramics is clay, rounded quartz with a size of 1–2 mm, pebble with a size of 1 mm, organic matter, fired amorphous substance with a size of 2–3 mm. The surface of the vessel has traces of smoothing with grass, as well as the traces of soot are also visible. Fired in a blazing fire. There is no special pattern.

ANALYSIS

The ritual fences characteristic of the early Middle Ages have been relatively little studied in Kazakhstan, so it is necessary to compare materials obtained from sites, studied in neighboring regions and territories, inhabited by native Turkic tribes. The structural features of the ritual fences of the ancient Turkic tribes of the Altai Mountains are classified in the work of Kubarev V.D. The scientist divided the ritual fences of ancient Turkic tribes studied in Altai into five main types: kudygerlik, yakonurlyk, ayutindyk, yustydtyk and ulandyryktyk [6, p. 148]. The ritual fences of the Turkic tribes located on the territory of Ulken Kakpak meadow are similar in their structure to the Kudyry type fences. But the fences with common walls were not discovered on this site.

Despite the fact that as a result of the excavations of the ritual fences of the ancient Turkic period, the object artifacts have not been found, the research in this direction is of great scientific importance. As a result of the study of sites of this type, their structural features are determined and the data on the rituals are collected. Thus, the researchers note that the establishment of a pillar stone in the center of fences, located in chains, is associated with the concept of a pedigree tree (stump) [7, p. 145]. The ritual fences are filled with the presence of a special tradition in coarse-grained stones filled inside. The Kazakh people preserved the ritual of throwing a handful of soil during the funeral. Probably, in ancient Turkic times the people laid a stone in the ritual fence to honor the memory of the deceased.

In the studied ritual fences of the Inner Tien Shan, the pillar stones and stone statues were located outside the western and northwestern walls of the fence. In the ritual fence examined in Ulken Kakpak, the pillar stone was also installed outside the northern wall of the fence. The chain of stones and female statues were not found in ritual fences of the Inner Tien Shan [8, p. 70-82]. The stone statues or pillar stone were often installed outside the eastern wall of the fence in the ritual fences, studied in other regions [9, pp. 41-44]. The pillar stone was installed outside the northern wall of the fence, examined in the pasture of Ulken Kakpak. A similar regularity is observed in the ritual fence of Araltobe 1 in the Merke temple. The pillar stone was installed outside the north-western wall of the ritual fences [10, pp. 42-44]. This structural similarity indicates a spiritual connection between the tribes.

CONCLUSION

As a result of excavations carried out in the traditional fences, new data on the cultural heritage of the ancient Turkic tribes that lived in the Zhetysu region in the Early Middle Ages, was obtained. The study of archaeological sites which are a material manifestation of the spiritual culture of the ancient Turkic tribes that formed the basis of the peoples of the Western Turkic Khaganate, is a real material for studying the similarity or originality of their religious and ideological outlook with other regions. The study of the architectural structure of traditional fences in comparison with the traditional fences of the ancient Turkic period, studied in other regions, is the basis for studying the ethnocultural trends of that period. The sequence of ritual fences, studied in other regions, stretching from south to north, is preserved in most sites, since this is a pattern that was established at that time in the construction of cult monuments. The chains of ritual fences that we have studied, are located from east to west. In the ritual fences explored in other regions, a stone statue was placed on the eastern side of fence and a pillar stone with a carved roof was installed in front of the northern wall of Ulken Kakpak ritual fence.

As a result of a comparative study of the design features it was revealed that the site dates from the 8th-9th centuries.

REFERENCES

1. Pantusov N.N. Altyn-Emal'skaya volost' Kapal'skokgo uezda [Altyn-Emel rural municipality of the Kapal]. Protokoly Turkestanskogo kruzha lyubitelei arkheologii (1899-1900). V. Tashkent: printing and lithography of the trading house of F. and G. Kamensky, 1900. P. 19–25. [in Russian].

2. Arkheologiya Semirechiya. 1857-1912 gg. Sbornik dokumentov i materialov [Archeology of Semirechye. 1857-1912 Collection of documents and materials]. Comp. I.M. Samigulin. Almaty: 'LEM' Publ., 2011. – 664 p. + 28 p. inclusive. [in Russian].
3. Bakhtybayev M.M. Issledovatel'skaya deyatelnost' N.N. Pantusova v Semirech'e [Research activity of N.N. Pantusov in Semirechye]. In: Materiali za IV mezhdunarodna praktichna konferentsiya 'Obrazovanie i nauka na 21 ot vek – 2008' [Material for the IV International practical conference 'Education and Science for the 21st century – 2008'.] (17–25 October, 2008). Vol. 7: law, history. Sofia: 'Byal GRAD BG' OOD, 2008. P. 100–106. [in Russian].
4. Nurmukhanbetov B.N., Dzhasybayev E.A., Tulegenov T.Zh. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote za 2014 g. [Research Report for 2014]. Arkhiv Gosudarstvennogo istoriko-kul'turnogo zapovednika-muzeya 'Issyk'. F. without a number. Inv. 1. Case. no. 1. [in Russian].
5. Bobrinskii A.A. Goncharstvo Vostochnoi Evropy [Pottery of Eastern Europe]. Moscow: Nauka, 1978. 275 p. [in Russian].
6. Kubarev V.D. Novye svedeniya o drevnetyurkskikh ogradkakh Vostochnogo Altaya [New information about the ancient Turkic fences of the Eastern Altai]. In: Novoe v arkheologii Sibiri i Dal'nego Vostoka [New in the archaeology of Siberia and the Far East]. Novosibirsk: Nauka, 1979. P. 135–160. [in Russian].
7. Motov Yu.A. Rannesrednevekove kamennye ogradki urochisha Mombai-sazy [Early medieval stone fences of the Mombai-sazy tract]. In: Istoriya i arkheologiya Semirechiya [History and archeology of Zhetysu]. Vol. 2. Almaty: 'Rodnichek' Publ., 2001. P. 142–149. [in Russian].
8. Moskalev M.I., Tabaldiev K.Sh., Mit'ko O.A. Kul'tura srednevekovogo naseleniya Vnutrennego Tyan'-Shanya i sravnitel'nyi analiz s sopredel'nymi regionami Tsentral'noi Azii [The culture of the medieval population of the Inner Tien Shan and comparative analysis with neighboring regions of Central Asia]. Bishkek: Soros Foundation Kyrgyzstan, 1996. 259 p. [in Russian].
9. Tolegenov E.T., Oralbay E.K., Besetayev B.B. Sarykol eskertkishterindegi zhana zertteuler (semantikasy men interpretatsiyasy) [New research of Sarykol monuments (semantics and interpretation)]. In: Al-Farabi atyndagy KazUU galymdarynyn 'Madeni mura' bagdarlamasy iske asyruga koskan ulesi: zhetistikteri zhane damu bagyttary atty khalykaralyk galymi-praktikalyk konferentsiya materialdary [Materials of the international scientific and practical conference 'Contribution of scientists of Al-Farabi Kazakh National University to the implementation of the program 'Cultural Heritage': achievements and directions of development']. (20 February, 2009). Ed.: A.T. Toleubayev, K.M. Atabayev. Almaty: Al-Farabi Kazakh National University, 2009. P. 41–44. [in Kazakh].
10. Dosymbayeva A.M. Merke – sakral'naya zemlya tyurkov Zhetysu [Merke – the sacred land of the Zhetysu Turks]. Taraz: 'Senim', 2002. 107 p. [in Russian].

ЖЕТИСУ ӨңІРІНДЕГІ ЖАҢАДАН ЗЕРТТЕЛГЕН ТҮРКІ ДӘУІРІНІҢ ҒҰРЫПТЫҚ ҚОРШАУЛАРЫ

Аңдатпа. Мақала Жетісу өңірінде кейінгі жылдары зерттелген Үлкен Қақпақ қорымындағы ерте ортағасырлық ғұрыптық қоршаулардың тың материалдарын ғылыми айналымға енгізуге арналған. Батыс Түрік қағанатының орталығы болған Жетісу аймағында ғұрыптық қоршаулар және тас мүсіндер салыстырмалы түрде аз зерттелгендіктен осы бағыттағы археологиялық зерттеулер өзекті болып табылады. Зерттеу жұмысы көршілес аймақтарда зерттелген осы типтес ескерткіштермен салыстыра отырып талдау жасау әдісі арқылы жүргізілді.

Кілт сөздер: Жетісу, Батыс Түрік қағанаты, көне түркі кезеңі, Үлкен Қақпақ, ғұрыптық қоршау, баған тас.

НОВОИССЛЕДОВАННЫЕ РИТУАЛЬНЫЕ ОГРАДЫ ТЮРКСКОЙ ЭПОХИ В ЖЕТИСУ

Аннотация. Статья посвящена раннесредневековым ритуальным ограждениям из кургана Улкен Какпак, исследованных в Жетысу в последние годы. Проведение археологических исследований в этом направлении в Жетысу, который был центром Западно-Тюркского каганата, являются актуальными, поскольку ритуальные ограждения и каменные изваяния плохо изучены. Исследовательская работа проводилась методом сравнительного анализа с памятниками этого типа, изученными в соседних регионах.

Ключевые слова: Жетысу, Западно-Тюркский каганат, древнетюркский период, Улкен Какпак, ритуальная ограда, камни похожие на столбы.

Автор туралы мәлімет: Ә.А. Нұсқабай Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы, (E-mail: abdinur82@mail.ru)

*Б.Б. Бесетаев әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, (E-mail: bessetaev.b@kaznu.kz)

Сведение об авторе: Нускабай А.А. Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан, (E-mail: abdinur82@mail.ru)

* Бесетаев Б.Б. Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, (E-mail: bessetaev.b@kaznu.kz)

МРНТИ: 11.25.25.

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ РУХАНИ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ДӘСТҮРЛЕР САБАҚТАСТЫҒЫ («ШАДЖАРА-И-ТАРАКИМЕ» ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША)

Ташқараева Әсел Мұхтарқызы

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің аға оқытушысы

Тараз, Қазақстан

assel_muxtarovna@mail.ru, 8 705 121 13 08

Аңдатпа. Түркі тайпаларының өмір сүру негіздерін, әсіресе оларға тән кеңістікті ұйымдастыру қасиеттерін, жеке өмір сүру мен дамудың шынайы қажеттіліктерін, ауқымды көші-қон мәселесін зерделеу Еуразия кеңістігін мәдени-тарихи тұтастық тұрғысынан түсінуде маңызды. Ұлы даладағы әлемдік өзгерістердің әлеуметтік салдары сипаты жағынан әртүрлі өркениеттер ошақтарының бірігуіне әкелді. Еуразиялық кеңістіктегі өркениеттің өзара байланысы туралы айта отырып, түркі халықтарының әлеуметтік, гео-тарихи факторларындағы интеграцияның маңыздылығын атап өткен жөн. Мыңжылдықтар бойы қалыптасқан өзара іс-қимыл феномені әлі күнге дейін көптеген ғылыми зерттеулердің негізгі тақырыбы болып табылады.

Түркі халықтарының тарихи байланыстары ежелгі заманнан бастау алып, орта ғасырларда және одан кейінгі заманда дами түсті. Орта ғасырлар бойы түркі халықтарының толқындары бір кездері батыс империясының құрамына кірген елдерге жетті. Бұл тайпалар жаңа отанында орнығуына дейінгі жолында тарихты, дәстүрлер мен дағдыларды сақтап қалды. Олар жаңа жерлерге қоныстанып қана қоймай, өз мәдениетін, әдет-ғұрыптары мен дағдыларын жаңа әлеммен сабақтастықта дамытты.

Бұл мақала түркі халықтарының рухани мәдениетіндегі дәстүрлердің өзара байланысын зерттеуге арналған. Түркі тілдес халықтардың дүниетанымдық негіздерін қалыптастырудың маңызды аспектілерін талқыланады. Бүгінде ерте түркі тайпаларының этникалық сәйкестігін зерттеу проблемасын ортағасырлық этносаияси процестерді зерделеумен сабақтастықта қарау өзекті болып табылады. Осы тарихи оқиғаларды зерделеу - түркі халықтарының экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси өзара іс-қимылын бастаудың тарихи алғышарттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: түркі халықтары, оғыздар, аңыздар, мифтер, ауызша дәстүр, тайпалар, ру, шежіре.

Түркі халықтарының рухани мәдениетіндегі дәстүрлердің сабақтастығы феноменін талқылау кезінде осы халықтардың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының көпқырлылығына назар аудару керек. Халықтардың өміріндегі мәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар біріктіру қызметін атқарып, қарым-қатынастардағы тұрақтылық пен ынтымақтастықты қамтамасыз етті. Ауызша деректер бойынша халықтардың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын сабақтастықта қарау қызықты талқылаулар мен тарихи тұрғыда негізделген қорытындылар беретіні сөзсіз. Түркілердің рухани мәдениетіндегі тарихи сабақтастықты зерттеудің теориялық және әдіснамалық проблемаларын ашу еуразияшылдықты зерттеудегі перспективалық бағыттардың бірі болып табылады.

Зерттеу жұмысында қойылған мәселелерді ашу үшін тарихилық, объективтілік, сабақтастық, ғылыми таным принциптері басты назарда болды. Ғылыми танымды нақты тарихи-салыстырмалы және тарихи-сараптамалық бағалау

қағидатын пайдалана отырып, Әбу-л-Ғази шығармасындағы ауызша дереккөздерге талдау жүргізілді және осы кезең тарихының неғұрлым даулы мәселелерін ашуға ұмтылыс жасалды. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі шығармадағы ауызша деректер мен аңыздар, сондай-ақ этносаяси тарих, мәдениет, ежелгі және орта ғасырлардағы түркі экономикасы, ауызша дәстүрлер туралы мәліметтер, сондай-ақ отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері сияқты тақырыптарды қамтыған автор қарастырған ортағасырлық шығармалар болды. Зерттеу барысында тарихи салыстырмалылық, аналитикалық зерттеу және басқа зерттеу әдістері қолданылды.

Еуразия даласындағы халықтардың тарихы ежелден-ақ отандық және шетелдік ғалымдардың назарын аударып келеді. Еуропада түркі халықтары туралы алғашқы деректер көшпенділердің Шығыс Рим империясына шабуылымен бір уақытта келді. Сол уақыттан бері батыстық жазбаларда көшпелі тайпалардың өмірі, мәдениеті мен тарихы туралы мәліметтер сақталған. Әсіресе, Византия дипломаттарының есептерінде және тарихшылардың еңбектерінде көрініс тапқан деректер бүгінгі күнге дейін өз құндылығын жоғалтпаған.

Ауызша тарихи деректер, әсіресе аңыздар көптеген ортағасырлық авторлардың еңбектерінде көрініс тапты. Олар ғасырлар бойы Еуразия даласында өмір сүрген тайпалардың шығу тегі мен даму тарихын, салт-дәстүрлері мен дағдылары, шаруашылығы, этносаралық қарым-қатынастарды жан-жақты сипаттайды. Соның ішінде, ежелгі заманнан бері Еуразия даласындағы түркі халықтарының шығу тегі, әлеуметтік-саяси тарихы, мәдениеті, экономикасы туралы мәліметтер келтірілген тарихшы Абу-л-Ғазидің «Шежіре-и-таракиме» шығармасындағы деректер ерекше назар аудартады. В.В.Бартольд Абу-л-Ғазидің жұмысы түрікмендер туралы еңбек және басқа түркі халықтарының ешқайсысы туралы мұндай арнайы тарихи шығарма болған емес деп санайды. Ол, аталған еңбекті аса сақтықпен қолданған дұрыс деп есептейді, себебі, Абу-л-Ғази, Рашид ад-Диннен алынған деректерден өзге жазбаларын ауызша деректер мен әңгімелер негізінде жазған [1, 584].

Тақырыпты зерттеуді келесі негізгі кезеңдер бойынша қарастыруға болады:

1. Шығарма мәтіні ғылыми айналымға енгенге дейінгі зерттеулер (XIX ғ.соңына дейін).

2. Шығарманың ғылыми ортадағы танылу кезеңі (XX ғ.басынан 1958 жылға дейін); осы кезеңде шығарманың орыс тіліндегі алғашқы мәтіні ғалымдардың қызығушылығын тудырды. Бұл жұмыстар зерттеулерде қолданылды, кейбір сұрақтары талданды.

3. Ғылыми қызығушылықтың артуы кезеңі (XX ғ.). Бұл кезең А.Н.Кононовтың көпжылдық ізденістер мен жұмыс мәтінін морфологиялық талдау негізінде жасалған еңбегін қамтумен байланысты. Күрделі зерттеулер осы жұмыстарды қолданды және сәйкесінше шығарма іргелі зерттеулерге негіз болды.

4. Шығарманың жаңаша көзқарастар негізінде зерттелу кезеңі (1991 жылдан бастап). Бұл жұмыстар Ұлы Дала тарихын жан-жақты қарастыруда ұтымды пайдаланылды.

Еуразияны мекендеген дала халықтарының тарихи және генеалогиялық ауызша дәстүрі ежелден бері дамып келеді. Тарих, маңызды оқиғалар, әлеуметтік

өмір мәселелері, жалпы адамзат маңызды деп тапқан ауызша дерек үлгілері ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, естеліктер түрінде сақталды.

Барлық халықтарда жазу пайда болғанға дейін тарихи білімнің элементтері ауызша аңыздар мен әңгімелер түрінде, ататек шежіресінде көрініс тапты. Яғни, ерте кезеңдегі ауызша халық шығармашылығының сипаты аңызға айналған, эпикалық шығармалар болып табылады. Қазір құнды дереккөзге айналған аңыздар, поэмалар, жылнамалар бірнеше ғасырлар бойы халық жадында сақталған. Көшпелі тұрмыс жағдайында Қытай қабырғасынан Еділге дейінгі орасан зор кеңістіктерді мекендеген түркі-моңғол халықтарының мыңдаған жылдық өмір тәжірибесінен қоғамдық қажеттілікпен туған және дамып келе жатқан ауызша тарихтың лайықты қырлары мен құпияларын мойындамау қателік болар еді. Түркі халықтарының тарихы мен мәдениетінің алуан түрлілігіне қарамастан, олардың дүниетанымдық ұғымдары мен сенімдерінен олардың аңыздары, ертегілері мен ауызекі аңыздары бойынша ұқсастық табуға болады.

Қалыптасқан сенімдер бойынша, түркі халықтарының адамзаттың шығу тегі мен жер бетінде басқа халықтармен таралуы туралы бірыңғай түсініктері болған. Киелі кітапта адамды Құдайдың жаратуы туралы екі негізгі жазба бар. Біріншісі - халықтық, Құдайдың балшықтан және өмір тынысынан ер адамды, әйелін оның қабырғасынан жаратуы туралы әңгіме: «...и не было человека для возделывания земли. И создал бог Яхве человека из праха земного и вдунул в лице его дыхание жизни, и стал человек душою живою... И сказал бог Яхве: нехорошо быть человеку одному; сотворим ему помощника, соответственного ему. Бог Яхве образовал из земли всех животных полевых и всех птиц небесных, и привёл к человеку, чтобы видеть, как он назовёт их, и чтобы, как наречёт человек всякую душу живую, так и было имя ей. И нарёк человек имена всем скотам и птицам небесным и всем зверям полевым; но для человека не нашлось помощника, подобного ему. И навёл бог Яхве на человека крепкий сон; и, когда он уснул, взял одно из рёбер его, и закрыл то место плотию. И создал бог Яхве из ребра, взятого у человека, жену, и привёл её к человеку. И сказал человек: вот это кость от костей моих и плоть от плоти моей; она будет называться женою, ибо взята от мужа. Потому оставит человек отца своего и мать свою и прилепится к жене своей, и будут одна плоть» [2, 98].

Келесі аңыз Киелі кітап мәтіндерінің кейінгі жазбаларына жатады, алғашқы вавилондық тұтқында болған ираилдіктерде Құдайдың ғаламның жаратушысы ретінде қалыптасқан түсінігінен туындайды; онда Құдайдың алты күндік әлемді жаратуы, соңында адамдардың жаратылуымен аяқталады: «И сказал бог: сотворим человека по образу нашему, по подобию нашему; и да владычествуют они над рыбами морскими, и над птицами небесными, и над скотом, и над всею землею, и над всеми гадами, пресмыкающимся по земле. И сотворил бог человека по образу своему, по образу божию сотворил его, мужчину и женщину сотворил их. И благословил их бог, и сказал бог: плодитесь и размножайтесь, и наполняйте землю, и обладайте ею, и владычествуйте над рыбами морскими, и над птицами небесными, и над всяким животным, пресмыкающимся по земле» [3, 26-28].

Бірінші аңыздың сюжеті бойынша алдымен Адам, содан кейін жануарлар пайда болды, әйел кейінірек пайда болған, екінші аңызда-еркек пен әйел бірдей

және бір уақытта, жаратылыстың соңғы күнінде пайда болған және Құдаймен жаратылды.

Ежелгі дәуірден бастау алатын діни сипаттағы аңыздар, адамның жаратылуы мен оның ұрпақтары туралы жазбалар Абу-л-ғаззи еңбектерінде кездеседі. Шежіре жазудың мұсылман дәстүрлеріне сәйкес, автор жер бетінде адам мен өмір құру туралы әйгілі аңызды келтіреді: «Жаратушы Құдай адамды жаратар болғанда, Жәбірейіл ғалаиссаламды жер бетінен топырақ алып кел деп жұмсады. Ол жерден топырақ алмақ болғанда, жер хәл тілінде одан не қылғалы жатырғанын сұрады. Жәбірейіл келген жұмысын айтып еді, жер: «Менен топырақ алмаңыз, өйткені ертең адам перзенттері көбейгенде, бірі пәпір, бірі зәлім, бірі күнәһар болып, Құдайдан азап шегер», - деді. Жәбірейіл қайтып келіп, Құдайдан жердің айтқанын жеткізді. Құдай тағала Мәкайыл ғалаиссаламды жіберді, ол да сол сөзді айтып келді. Одан соң Құдай тағала Исраиыл ғалаиссаламды жіберіп еді, ол да топырақ алмай, естігенін айтып келді. Одан кейін Құдай тағала Әзірейіл ғалаиссаламды жіберді. Жер оған да жоғарыдағы айтқандарын айтып еді, Әзірейіл: «Сенің айтқаныңнан Құдайдың хүкімі күштірек», - деп, Қазіргі қағба тұрған жерден топырақ алып келді. Құдай тағала өзінің құдіретімен топырақты қамыр қылып, одан адамның жүрегін жасап, отыз тоғыз күн Мекке мен Таифтың арасына қойды. Қырық күн дегенде оған жан бітірді. Ібілістің адамға сәжде қылмағаны, адамның бейішке барып, одан бұл дүниеге айтып келгені айдан анық, күннен мәшһүр болғандықтан, оның несін айтайын» [4, 11].

Абу-л-ғаззи Адамның жұмаққа қалай барғаны, сол жерден қалай шыққаны және жер бетінде қалай жүргені туралы аңыздарды сипаттамады, онысын бұл аңыздардың халық арасында жақсы танымал екендігімен түсіндірді. Шығармада жазылған аңыз бойынша Адам қайтыс болғанға дейін ұлы Шейсті орнына қойды. Шейс пайғамбар және билеуші болды, өзінен кейін ұлы Анушты отырғызды, ол орнына Қинанды отырғызды. Қинаннан кейін тақты ұлы Михаил иеленді, оның кезінде Адам ұрпақтары сансыз көбейді. Осы себепті Михаил Бабыл еліне (Вавилон) барып, сол жерде қала тұрғызып, оны Сус деп атады. Ол халыққа бүкіл жерге таралуды бұйырды. Михаилден кейін оның ұлы Берд таққа отырды, одан кейін Ехнох пайғамбар болды, Ыдырыс деген атпен әйгілі болды. Ыдырыстан кейін Матушалех әкесінің орнына отырды, содан кейін ұлы Леймекті отырғызды. Осылайша, Нұх пайғамбарға дейін, яғни барлық Топан су кезеңіне дейінгі аталардың тізбегін келтіреді [5, 38].

«Шежіре-и-таракимеде» Топан су аңызы, жердегі тіршіліктің жойылуы, Нұх Пайғамбардан адамзаттың қайта таралуы туралы аңыздар назар аудартады. Шығарма бойынша, Нұх пайғамбар жеті жүз жыл бойы халықты мұсылмандық үшін үгіттеді, нәтижесінде сексен адам ғана дінді қабылдады, бұған ашуланған Пайғамбар Жаратушыдан жерге су тасқынын жіберуді сұрайды. Құдай оның тілегін қабыл етті және жер бетінен өмірді жою үшін топан су жібереді. Жаратушының бұйрығымен табиғаттың бұл қайтпас күшінен бүкіл әлемде тіршілік жойылды, кейінірек кемеде болған сексен адам да әртүрлі аурулардан қайтыс болады. Нұх пайғамбардың отбасы ғана аман қалды. Біз дәл осындай аңыздарды Киелі кітаптан да кездестіреміз. Нұх-Сифтің ұрпағы, Адамнан кейінгі таралған антикалық діни патриархтарының соңғысы (оныншы); Ламехтің ұлы, Мафусайлдың немересі. Киелі кітапқа сәйкес, Нұх өз ұрпағында әділ адам болған,

ол үшін оны Құдай су тасқынынан құтқарып, адамзат баласының қайта жалғастырушысы етті. Яғни, аңыз дерегі бойынша, қазіргі жердегі адамзат Нұх пайғамбардың Сам, Хам, Яфет есімді үш ұлынан тараған.

Адамзат әрқашан қоршаған әлемнің құпияларын білуге, жалпы әлем туралы және осы және өзге әлемдегі өмір туралы жалпылама түсінік жасауға ұмтылды. Адамға оның рухани және практикалық қызметінде жетекші бағыт беретін дүниетанымдық көзқарастар оның құндылық көзқарастарын қалыптастырады. Мифология өзінің дүниетанымының бірінші түрі болғандықтан, оның мысалында халықтарды білдіру мен түсінудің негізгі белгілерін, сипаттарын, ерекшеліктері мен ұқсастықтарын атап өтуге болады. Славяндар мен түркі халықтарының аңыздарында, ежелгі әңгімелерінде және мифологиясында әлемнің жаратылуы туралы түсініктер, Құдай туралы түсініктер және қоршаған ғаламды түсіну сирек кездеседі. Славяндар аспанды күмбез сияқты Жерді жауып тұрған шатыр күйінде елестетті. Күн Құдайдың жүзі немесе көзі сияқты, Құдай Жерге қарайтын терезе сияқты Күн туралы әр түрлі түсініктер қалыптасты. Оны отты шар, от немесе алтын құймасы ретінде түсінді. Бұл Илия пайғамбар мініп жүретін арбаның дөңгелегі деп сенетін. Оны нан, тағам немесе табаға ұқсатты. Фольклорда күн тірі құбылыс ретінде - бұқа, қоңыз немесе адам болып көрінеді.

Ежелгі заманда адамзат өзін табиғатпен біртұтастықта қабылдап, оны әулие деп санады. Аспан денелері мен қоршаған табиғатқа ерекше мәртебе берілді, оларға құрмет көрсетілді. Славяндар Күнге ерекше қасиеттер дарытты, бірақ оған адамға тән қасиеттерін теліді. Ол адам сияқты қуанып, ашуланып, күліп, қайғырып, ауырып, жылайды. Оның анасы бар. Жұлдыздар - оның әпкелері, ал ай - ағасы немесе қарындасы. Күн қызды ұрлап, әйелдікке алады. Ол әлемнің шетінде тұрады. Батыстық украиндықтар адамдар пайда болған соң күн азая бастады деп сенді. Адам туған кезде күннен бір үзім үзіліп, жұлдызға айналады, ал өлген кезде оның жұлдызы сөніп, құлайды. Оңтүстік славяндардың сенімі бойынша, бір кездері бірнеше күн болған, бірақ оларды жылан жұтқан. Тек біреуі ғана аман қалды.

Түркілерде де славяндар сияқты күні бүгінге дейін аспан денелерімен байланысты әдет-ғұрыптар, дағдылар, тыйымдар, сенімдер мен тыйымдар сақталған. Көптеген түркі халықтарының тұрмысында күнге ұқсас жеті шелпек пісіру әдеті бар, олар күн тәрізді дөңгелек және сары. Бұл мұсылман діні келгенге дейінгі заманда көптеген ғасырлар бойы сақталған сенім еді. Мұндай құбылыс славяндарда да кездеседі: Күн мейрамы - майлы құймақтар. «Масленица» деп өз түбірімен дәстүрге айналғанына қарамастан, христиан дінінің таралуымен де өз маңызын жоғалтқан жоқ. Жылдар өте келе, Масленица Қысты шығарып салу және Көктемді қарсы алу мерекесіне, ата-бабаларды еске алу күніне айналды.

Исламға дейінгі дүниетанымдағы ай қасиетті, киелі болып саналды. «Ай көрдім, жаңа көрдім, жаңа айда жарылқа» деген тұрақты сөз тіркесінде айтылған Айға табыну дәстүрі осы аспан денесімен байланысты ежелгі сенімдердің кіріспесі болып табылады. «Қырғыздардағы шамандық белгілері» атты еңбегінде Ш.Уәлиханов шамандықтың мәнін түсіндіреді: «Адам күннің көзіне таң қалып, оған табынатын; Айды көріп, оған табынды; ол табиғаттағы бәріне тәубе етті, онда ол Көк аспан - Көк Тенгри деп аталатын уақыт кеңістігі ретінде осы түсініксіз күштің бар екенін байқады». Сондай-ақ, көне заманда қазақтар жаңа Айға табынып, тізерлеп отырып, үш рет тәубе еткен. Егер жаз болса, шөпті жұлып алып,

отқа лақтырады. Сондай-ақ, Айға қарап, тілек айтатын [6, 48]. Ежелгі түсінікке сәйкес, Ай фазасының өзгеруі адам тағдырына әсер етті. Кейіннен көптеген сенімдер қалыптасты: Айға ұзақ қарауға болмайды, Ай жарығын кішкентай баланың бетіне шағылыстыруға болмайды және т.б. Ай бетінде кемпір бар деген де сенім қалыптасты. Аталған тыймдар орындалмаса, бұл кемпір бақытсыздық әкеледі. Сондай-ақ Айға қарап жуынуға тыйым салынды. Өйткені бұл рухты жарқыратады, тыйым салуды бұзған адам ауру мен азапқа тап болады.

Адамдар өздерінің тағдырын аспанмен және жермен байланыстыра отырып, олардың құрметіне балаларын атады. Славяндарда күн, ай және аспанға байланысты «Златояр» - күн сияқты жарық, «Солнцеслав» - даңқты күн, «Яра», «Ярина» - күн, «Яролик» - күн сәулесі, «Звездан» - жұлдыздардың астында туған, «Дан» - ай құдайы, «Стелла» - жұлдыз, «Есений» - ашық аспан, т.б. Мұндай атаулар түркі халықтарының арасында «Гюнай», «Күнтуған», «Айбаршын», «Айтуған», «Асуман», «Айбану», «Айасель», «Жұлдызай», «Гюнеш», «Жұлдызай», «Жұлдызша», «Айбаршын», «Айваз», «Айдемир», «Айсун», «Айбике», «Әйтекин», «Гүлай», «Күнсұлу», «Ақжылдыз» және т.б. түрінде кездеседі.

Рашид ад-динның шығармасындағы «Оғыз-намеде», «Шежіре-и-таракиме» және «Шежіре-и-түрік» атты Ау-л-ғазидің тарихи шығармаларында Оғыз қаған балаларына «Күнхан», «Айхан», «Жұлдызхан», «Көкхан», «Таухан», «Теңізхан» есімдерін бергені туралы мәліметтер бар. Кейде баланың ерекшелігін көрсету үшін оны қасиетті, киелі құбылыстардың аттасы жасады. Абу-л-ғазидің Оғыз қаған туралы мәліметтерінде «Қара ханның үлкен әйелінің ай мен күннен әдемі ұлы дүниеге келді» деген салыстырулары кездеседі. Осы мысалдар негізінде түркі тайпаларында Тәңірге тағзым етудің әлемдік танымы сақталғанын және оны қасиетті, аспан және жер деп қабылдағанын түсінуге болады.

Табиғат пен оның құбылысын қастерлеу Қорқыт атаның дүниеге келуі туралы аңызда айқын көрініс тапқан. Қорқыт дүниеге келер алдында күн тұтыла бастады, бүкіл әлемді қараңғылық жауып, дауыл соғып, қатты жаңбыр жауды. Қорқыт дүниеге келген соң, бұл толқулар бірден тоқтап, аспан ашылды. Табиғаттың осындай қарқынды күйінен кейін жиналған адамдар: "Бұл бала жұртты қорқытып дүниеге келді, оның есімі Қорқыт болсын, яғни Қорқытушы болсын», - деп ерекше баланың есімін орын оқиғамен байланыстырды.

Ертеден-ақ, адамдар есімнің оның иесіне көмектесетін, зиян келтіретін белгілі бір құпия күші бар екеніне сенген. Сондықтан есімді таңдаудың маңызы зор болды және әдет-ғұрып ретінде қарастырылды. Мәліметтерге сүйенсек, кейде балаларға кешеуілдетіп ат қою салты орын алған. Абу-л-ғазидің ежелгі түркі қоғамында балаға тек бір жасында есім берілгенін жазады. Оғыз қаған бір жасқа толғанда Қара хан балаға ат қоюға жиналған адамдарға үлкен той жасады. «Шежіре-и-таракименің» дерегі бойынша, Оғыз хан бір жасында сөйлеп, өзінің аты - «Оғыз» екенін мәлімдеген. Жиналғандардың барлығы таңғалды, себебі бір жастағы бала сөйлеп, өз атын жариялауы тегін емес екенін ұқты. Жалпы, онтогенез процесінде, бір жасар баланың әлеуметтік дамуына сәйкес, ол өз бетінше аз ғана дыбыстарды ғана айта алды. Жарысқа келгендер баланың бұл ісіне таң қалып, «Бұл бала өз атын өзі атады, одан жақсы есім табыла ма?», - деді. - Оған Оғыз есімі берілді. Бұл туралы баят былай дейді:

«Ушал бир нашар оғлан анда ревайн

Келип тилге тиди билиңлер аян
Атым турур Оғуз, хусреви нәм-вер
Вилиңлер, иакин барча ели хюнер» [7, 124].

Ислам дінінің енуімен бұл дәстүр ығыстырылып, туған күнінен бастап балаға «Азан» шақырылып, есімі берілді.

Ғалымдардың пайымдауынша, бала белгілі бір уақытқа дейін транзиттік кезеңнен өтеді деген түсініктен кейін балаға ат қоюды кейінге қалдыру дәстүрі орын алған. Діни сенім бойынша, осы әлемге келген және кеткен адам жеті, қырық күн және бір жыл түріндегі транзиттік кезеңнен өткен. Мысалы, қайтыс болған марқұмға қырқыншы күні еске алу рәсімі өткізіледі. Қырқыншы күнді еске алу рәсімі қырық күндік еске алу кезеңін аяқтайды, әсіресе православ славяндары мен мұсылмандар дәстүрінде бұл қырық күн рәсімі маңызды. Жалпыға ортақ сенім бойынша, осы кезең ішінде қайтыс болған адамның жан дүниесі жерде болады, өз үйіне қайтып оралады, қабірдің айналасында жүреді, қабірде сынақтан өтеді, ал қырқыншы күні жерден біржола кетеді[12].

Ата-бабаларымыз үшін бала өмірінің алғашқы жылы өте маңызды болды. Бірінші себеп - жаңа туған нәрестелер өлімінің жоғары болуы. Егер бала бірінші жыл аман-есен қалса, алдыңғы әлемнің соқпағынан босатылды деп есептелді. Балаға «Тұсаукесер» жасалды, жиналғандар бұл баланың осы әлемге жасалған алғашқы қадамына қуанып, өмір жолының басталғанына куә болды. Егер бір жылдан қайтыс болған адам тыныштық тапса, бірінші жылдан кейін осы өмірге келген адам толығымен осы әлемге көшті деп сенді. Түркілердің балаға бір жасында есім беру дәстүрі осы себептен болар.

Қазақ тарихында түркі қоғамындағы сияқты балаға лақап ат қойылып, батырлық әрекеттерден кейін ғана есім берілген мысалдарды кездестіруге болады[13]. Оғыз туралы аңыздағы маңызды сәттердің бірі - батырдың алғашқы ерлігі және осы ерліктен кейін оған есім беру рәсімі. Бұл жерде біз түркі эпосының кең тараған сюжеттік элементтерінің бірін көреміз. Әдетте, басты кейіпкердің есімін ақсақал немесе абыз береді. Мысалы, Қорқыт ата кітабында Байрақ туралы әңгіменің кейіпкеріне оның алғашқы батырлық істерінен кейін есімі беріледі. Оның есімін Қорқыттың өзі береді.

Сондай-ақ, туған баланың да қырық күндігі тойланады. Көне дәстүр бойынша, қырық күнге дейін баланы көрсетпейді, шашын, тырнағын алмайды. Балаға қырық күн толғанда ғана «Қырқынан шығару» рәсімін өткізеді, рәсім барысында сәбиді суға шомылдырады, байлық пен дәмділіктің символы ретінде қырық бір тиын мен қырық бір құмалақ салып, шақырылғандардың тілектерімен қырық бір қасық суды табаққа құйып алады. Қырық бірінші күнде бала қоршаған әлемге бейімделіп, толыққанды адамға айналды деп есептеген. Славяндардың өмірінде де қырық саны маңызды болды, тек қырық күнге жеткеннен кейін ғана балаларын шоқындырды. Қырық күнге дейін бала әлсіз, жағымсыз әсерлерден қорғалмаған болып есептелді, оның әлі өзінің сақтаушы періштесі жоқ деп түсінді, ол шоқындырғаннан кейін ғана пайда болады. Славяндар христиандыққа дейінгі кезеңде тірілер әлемі мен өлілер әлемі бар екеніне сенді. Бұл әлемге енді ғана келген жаңа туған бала әлі де алдыңғы әлемге тиесілі деп түсінді. Қырық күнге дейін балада өтпелі кезең болды.

Түркі аңыздары мен әңгімелерінде Ай мен Күннің әсері және олардың араласуымен өмірдің пайда болу себептері жиі кездеседі. Бұл мәселе «Оғыз-наме»

эпосының ұйғырлық нұсқасында айқын көрініс тапты. Эпостың сюжеттік желісі бойынша оқиға былай суреттеледі: «Бір күнде Оғыз қаған құдайға жалбарынды. Түн келді. Көк аспаннан жерге көк сәуле түсті. Ол күн сәулесінен, көк айдан анық еді. Оғыз қаған оған жақындап, қарады. Бұл сәуленің ортасында қыз бар еді, ол жалғыз еді», - деп, одан әрі ол аспаннан түскен қызға үйленгенін айтады. Бұл қыздан үш ұл дүниеге келді. Оғыз оларды Ай, Күн, Жұлдыз деп атады. Оның кіші үш ұлын ағаштың қуысынан шыққан қыз дүниеге әкелді: «Бір күні Оғыз қаған аңға шықты. Көлдің арасынан ағашты көрді. Бұл ағаштың қуысынан бір қызды көрді, ол жалғыз еді. Ол қызға үйленді. Бұл қыз үш ұлды дүниеге әкелді. Біріншісін Аспан, екіншісін Тау, үшіншісін Теңіз деп атады» [8, 38]. Оғыздың аспаннан түсірілген жарқыраған қызға үйленуі, балаларының аспан денелерімен және табиғат атаулымен байланысты атаулары Аспан мен Жерді қасиеттендіруіне байланысты болды. Эпоста: «Теңіздер мен Өзендер күш берсін, Күн біздің туымыз болсын, Аспан біздің шатырымыз болсын», - деп күн мен аспанның қамқорлығына ниет еткен [8, 39].

Құпия күштермен байланысты ерекше жағдайдағы дүниеге келу Абу-л-ғазидің «Шежіре-и-түрік» шығармасындағы «Аланхуанның ерекше шытырман оқиғасы» тарауында кездеседі. Аланхуанның күйеуі Дубун Баян қайтыс болғаннан кейін оның қолы мен жүрегіне таласқан адамдар көп болды. Аланхуа олардың ешқайсысына «Тірі болғанша, жалғыз боламын. Патшалықты өзім басқарамын», деп өз ойынан қайтпайды. Күндердің бірінде таңертең аспаннан жерге жарық сәуле түсті. Сәуледен көзі көк сары адам көрінді. Аланхуа жүкті болып, үш ұл дүниеге келді. Солардың бірінен Будынжардан Шыңғыс хан руы және көптеген моңғол тайпалары тарады. Үш ұлдың ұрпақтарын «нирундар» деп атады. Нирун аудармада сұлу қыздың ұрпағы деген мағына береді. Моңғолдардың ұғымдары бойынша бұл ру күн сәулесінен пайда болды [9, 38]. Мұндай мотивтер көк биіктің, аспанның қасиеті пен киесін көрсетеді, сондай-ақ ерекше тұлғаның ғажайып жағдайда дүниеге келуіне, аспан күштерімен байланысты рулар мен тайпалардың пайда болуына себеп болады.

Ауызша әңгімелер мен аңыздарда баланың ерекше жағдайда тууы, ерекше құбылыстың баланың тағдырмен байланысы, жеке адамның тұлғалық қасиетін ерекшелетін есімдердің берілуі фольклорлық прозаның жетекші бағыттарының бірі болып табылады. Кейіпкердің ерекше тууы туралы түсініктің тарихи негізі архаикалық, мифологиялық іздердің қатарына жатады. Кейіпкердің табиғатындағы ерекше жағдай оның туған жерінде де көрінуі мүмкін. Славян эпосында жас князь Марфа Всеславьевна мен Жыланның одағынан Волхтың ғажайып дүниеге келуі айқын мысал бола алады. Оңтүстік славян эпосында кейіпкерлер қатары «Змеевичтерге» жатады [10, 38]. Кейбір жасөспірімдердің дүниеге келуінің алдында бедеулікке ұшыраған немесе бірнеше балаларынан айырылған әйелдер жүгінетін сиқырлы әрекеттер болады. Горун-Кеседжияның тоғыз баласынан айырылған анасы жыламады, шағымданбады, нәтижесінде ұлды болды. Басқа бір болжам бойынша, ол Құдайға «күтпеген, белгісіз, Құдайға айтылмаған бала» деп дұға оқып, Марко дүниеге келді. Кейбір нұсқалар бойынша, Марко Кралевич - виланың баласы, король Вукашин басқа виланың көмегімен оны өзіне үйленуге мәжбүр етті [11, 38].

Ғажайып дүниеге келудің көріністері ауызша батырлық эпостарда, лиро-эпикалық жырларда ерекше көрініс тапты. Ортағасырлық көрнекті ғалымдар Рашид ад-дин Фазлаллах және Абу-л-ғазидің еңбектерінде ислам дінінің салтанатымен ғажайып дүниеге келу себептері кездеседі. «Оғыз-наме» эпосының ұйғыр қолжазбасының ең көне нұсқасында Оғыз ханның бейнесі мифологиялық түсіндірме түрінде беріледі. «Оғыз-намеде» басты кейіпкердің ғажайып тууының, ерте өскенінің себептері жақсы суреттеледі: «Қағанның көзі ашылып, бала дүниеге келді. Бұл баланың жүзі көгілдір, аузы отты-қызыл, көзі қызғылт, шашы, қасы қара еді. Жүзі періштелерден гөрі керемет еді», - деп ерекше қасиетті жарықтан туған бала бейнесінде сипатталады [8, 37]. Мұндай себеп Геракл туралы грек аңызында да кездеседі. «Оғыз-намеде» Оғыз қырық күнде ержетті. Оның әдеттен тыс келбеті эпоста былай суреттеледі: «Аяқтары буйвол тәрізді, белі қасқыр тәрізді, қалыбы бұлан тәрізді, мүсіні аю сияқты. Оның бүкіл денесін түк басқан» [8, 36].

Жалпы, түркі халықтарының рухани мәдениеті күрделі тарихи жолдан өтті. Түркі халықтары бүгінгі күнге дейін ежелгі дәуірге тамыр жайған дәстүрлерін жоғалтқан жоқ. Шындығында, қазіргі жағдайда түркілердің көптеген дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары кейбір өзгерістерімен сақталған. Бүгінгі жаһандану кезеңінде түркі халықтарының еуразиялық кеңістіктегі өзара байланыстарының пайда болуы, дамуы мәселелерін қарау еуразияландыру идеясы контекстіндегі маңызды тақырыптардың бірі болып табылады. Көптеген ғасырлар бойы түркілер бір-бірінің мәдениетін толықтырып, байытты. Еуразия даласындағы халықтардың этникалық қауымдастықтарының тарихи интеграциясы еуразиялық одақ туралы идеяның құрылуына алып келді. Бүгінде, ұлтаралық қарама-қайшылықтар күн санап өршіп тұрған әлемде бейбітшілікті сақтап қалудың ұтымды жолы ұлттық бірегейлік пен әлеуметтік тұрақтылықты қорғаудың кепілі ретіндегі әр халықтың тамырының бірегейлігін іздеу, бірнеше мың жыл бойы сақталған дәстүрлерге адалдықты сақтау.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бартольд В.В. Сочинения. – М., 1963. – Т. 2, ч. 1. – 1020 с.
2. Библейские предания. От Адама и Евы до могучего Самсона. Сост. Леонов В.Н. Религиозная литература, 2016. – 200 с. (Дата выхода на ЛитРес: 04 октября 2016).
3. 26-28. Библия. Книга Бытие.
<http://www.biblioteka3.ru/biblioteka/biblija/bytie/index.html>
4. Әдеби жәдігерлер. Жиырма томдық. 12-т.: Әбілғазы. Түрік шежіресі Құраст.: Б. Әбілқасымұлы. - Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2011. - 496 бет. - (Әдеби жәдігерлер)
5. Кононов А.Н. Родословная туркмен /Сочинение Абу-л-Гази хана Хивинского. Издательство АН СССР Москва-Ленинград, 1958. – 285 с
6. Валиханов Ч. Ч. *Собрание сочинений в пяти томах. Том 4 – Алма-Ата, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985, 2-е изд. доп. и переработанное, стр. 48-70.*
7. Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soyakütüğü). Hazırlayan Zuhâl Kargı Ölmez. Ankara 1996.

8. Дербисалин А. и др. -Огузский героический эпос./ Перевод на казахский:Дербисалин А., Жармухамедов М., Кумисбаев О. – Алматы: Наука, 1986. - 208 с.

9. Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Том I книга первая перевод с персидского Л.А.Хетагурова. редакция и примечания проф.А.А.Семенова Издательство Академии наук СССР Москва-Ленинград 1952.

10. Путилов Б. Н. Русский и южнославянский героический эпос: Сравнительно-типологическое исследование. М., 1971.

11. Путилов Б.Н. Экскурсы в теорию и историю славянского эпоса. — СПб.: «Петербургское Востоковедение», 1999. — 288 с.

12. Калбаева Г.С.// Мотив чудесного рождения в каракалпакских народных легендах и его исторические основы.-Вестник РУДН. Серия: Теория Языка. Семиотика. Семантика. 2018. Vol.9 No3 774—786 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/motiv-chudesnogo-rozhdeniya-v-karakalpakskih-narodnyh-legendah-i-ego-istoricheskie-osnovy/viewer> (дата обращения: 19.12.2019).

13. Балаға есімді бір жасқа толғанда қоятын қазақ дәстүрі қалай ұмытылды// ф.ғ.д. А.Әбсадықпен сұхбат./ <https://tengrinews.kz/story/balaga-esmd-br-jaska-tolganda-koyatyin-kazak-dastur-kalay-370826/>

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ В ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЕ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

(ПО ДАННЫМ «ШАДЖАРА-И-ТАРАКИМЕ»)

Аннотация. Изучение основ существования тюркских племен, особенно характерных для них свойств организации пространства, истинных потребностей индивидуального существования и развития, масштабных миграционных потоков оказалось важным в понимании пространства Евразии с точки зрения культурно-исторической целостности. Социальные последствия миропорядка на территории Евразии того времени привели к слиянию очагов различных по характеру цивилизаций. Говоря о взаимосвязи цивилизации в Евразийском пространстве важно отметить значительность интеграции в социальных, гео-исторических факторах тюркских народов. Феномен взаимодействия, сложившийся на протяжении тысячелетий, до сих пор является основной темой многих научных исследований.

Исторические связи тюркских народов уходят корнями в древние времена, широко развернулись в Средневековье и последующие времена. На протяжении всего Средневековья волны людей тюркского происхождения приходили на земли, некогда входившие в состав западных империи. Эти племена сохраняли долгую историю, традиции и навыки на их пути на новую родину. Они не только обосновались на новых землях, но и развивали свою культуру, обычаи и навыки в преемственности с окружающим миром.

Данная статья посвящена изучению взаимосвязи традиций в духовной культуре тюркских народов. Обсуждаются важные аспекты формирования мировоззренческих основ тюркоязычных народов. Сегодня актуальным является рассмотрение проблемы изучения этнической идентичности раннетюркских племен в преемственности с изучением средневековых этнополитических процессов. Изучение этих исторических событий-позволяет выявить исторические предпосылки начала экономического, социального, культурного, политического взаимодействия тюркских народов.

Ключевые слова: тюркские народы, огузы, легенды, мифы, устная традиция, родословная, генеалогия.

**CONTINUITY OF TRADITIONS IN THE SPIRITUAL CULTURE OF THE TURKIC
PEOPLES
(ACCORDING TO "SHAJARA-I-TARAKIME")**

Annotation. The study of the foundations of the existence of the Turkic tribes, especially their characteristic properties of the organization of space, the true needs of individual existence and development, large-scale migration flows turned out to be important in understanding the space of Eurasia from the point of view of cultural and historical integrity. The social consequences of the world order on the territory of Eurasia at that time led to the merger of the centers of different civilizations. Speaking about the interrelationship of civilization in the Eurasian space, it is important to note the significance of integration in the social, geo-historical factors of the Turkic peoples. The phenomenon of interaction, which has developed over thousands of years, is still the main topic of many scientific studies.

The historical ties of the Turkic peoples go back to ancient times, developed widely in the Middle Ages and subsequent times. Throughout the Middle Ages, waves of people of Turkic descent came to the lands that were once part of the Western empire. These tribes preserved a long history, traditions and skills on their way to their new homeland. They not only settled in new lands, but also developed their culture, customs and skills in continuity with the surrounding world.

This article is devoted to the study of the relationship of traditions in the spiritual culture of the Turkic peoples. The important aspects of the formation of the ideological foundations of the Turkic-speaking peoples are discussed. Today, it is relevant to consider the problem of studying the ethnic identity of early Turkic tribes in continuity with the study of medieval ethnopolitical processes. The study of these historical events makes it possible to identify the historical prerequisites for the beginning of economic, social, cultural, and political interaction of the Turkic peoples.

Keywords: Turkic peoples, Oghuz, legends, myths, oral tradition, genealogy, genealogy.

Сведение об авторах: Ташкараева Асель Мухтаровна, Старший преподаватель Таразского регионального университета им. М.Х.Дулати, Тараз, Казахстан, assel_muxtarovna@mail.ru 8 705 121 13 08

Tashkarayeva Assel Mukhtarovna, Senior Lecturer, Taraz Regional Dulati University, Taraz, Kazakhstan, assel_muxtarovna@mail.ru 8 705 121 13 08

THE CONTRIBUTION OF TATAR SCIENTISTS TO THE STUDY OF THE HISTORY OF JUCHI ULUS

A.S.Shakiyeva

Eurasian National University them. L.N. Gumilyov
Astana, Kazakhstan,
aisaule_10@mail.ru

Annotation. The article presents a historiographical review of works on the history of the medieval state of Ulus Jochi in Russian historiography. In particular, attention was drawn to the conceptual changes and new approaches in the work of Tatar researchers on this topic after the collapse of the Soviet Union. Analyzing scientific works, the author identifies four main areas in the study of the history of the Ulus of Jochi in modern Russia. Thus, the author shows the dynamics of changing opinions on this topic, the emergence of new data and ideas. The main sources of the article are works and articles published during this period. The author is looking for a peculiar paradigm of studying the history of Ulus Jochi in the works of Tatar researchers of the last thirty years and seeks to determine the course and scope of the study of the current topic. The paper describes a set of new theoretical ideas about the history of the Jochi Ulus, analyzes the works of Russian researchers. In particular, there are aspects of the latest medieval history that require significant changes in the object of study, a positive assessment of the researchers of the Ulus Jochi. In the article, the author focuses on studies that have a liberal orientation instead of a formative approach to the interpretation of historical facts.

Keywords: Ulus Jochi, Tatar scientists, Mongol Empire, Kievan Rus, Batu Khan.

INTRODUCTION

Considering the works written under the influence of the administrative system in Soviet historiography, it is believed that they were influenced by ideology for a long time, and not by scientific criticism. In this regard, we know that the conclusions regarding the study of the Middle Ages in the history of Kazakhstan have changed. Although the subject of Ulus Jochi was studied during the reign of the Communist Party, the number of negative opinions increased. This is because, in the process of implementing Soviet policy, they tried to influence the minds of people. Despite the fact that the study of the history of the Golden Horde during the Soviet era was strictly controlled, it was one of the most interesting topics for Soviet and foreign researchers. Initially, the influence of the Golden Horde state on Kievan Rus, its socio-economic and cultural aspects attracted the attention of Soviet researchers. Thus, we see that researchers have different views on the history of the Golden Horde. Getting acquainted with the works of Soviet and foreign scientists, one can analyze the data on the history of the Jochi dynasty and gain the necessary historical experience of the last century. In this regard, the analysis of the works of Soviet and foreign scientists is relevant.

DISCUSSION.

During the reign of the Communist Party of the Soviet Union, researchers in the republics were influenced by the requirements for the study of national history. Undoubtedly, Ulus Jochi (Golden Horde) existed for about 200-250 years and influenced

the socio-economic and cultural institutions of their peoples. However, the legacy of Soviet historiography proves that an objective assessment of the history of the medieval state was weak. It is also known that the historiographic tradition of the history of the Golden Horde in the Soviet era was not unified. In addition to the official data known in history, there are many hidden and distorted aspects under the influence of political influence. Thus, the works of the Soviet era were severely criticized by the "party-ideological" authorities, were immediately withdrawn from scientific circulation, and a large number of works of a Soviet political nature were published. When writing this article, we sought to identify and analyze the influence of the ideological attitudes that were formed during the Soviet period on the study of the history of the Ulus of Jochi. When writing the article, comparative-historical, chronological methods were used. The first comparative historical analysis makes it possible to reveal the differences between Soviet and foreign historiography, analyze the patterns of research, and free oneself from the narrowness of the field of opinions. This methodological approach allows us to more accurately analyze the significance of the article, the specifics of the content of the works under consideration. The use of the second periodical approach makes it possible to deepen the knowledge of periodical historiographical knowledge when studying the history of the Jochi Ulus. Given the peculiarities of the historical era, this avoids misconceptions.

Since the establishment of Soviet power in the Kazakh steppes, it has influenced the internal politics of the state, including its historical and cultural aspects. However, with the help of Soviet historiography, rich methodological experience in studying our national history has been accumulated; it is possible to form some views on the history of the Ulus of Jochi. Of course, the study of the topic of Ulus Jochi begins in Tsarist Russia. For the first time in 1826, the Russian Academy of Sciences decided that Russian and Western European scientists should publish scientific works that determine the consequences of the Mongol invasion. However, the submitted works will be evaluated negatively by a special commission. Six years later, the Academy of Sciences again became interested in the Mongolian topic as part of the modernization of this topic and decided for the second time to hold a competition to collect information on the history of the Golden Horde. In this regard, in 1832, the well-known orientalist of the 19th century, H.M. Fren. According to the orientalist Fren, "to write the history of the Great Jochi, known as the Golden Horde, it is necessary to use critically processed eastern sources, especially Muslim manuscripts that preserve monuments of the Khan dynasty, fragments from ancient Slavic, Polish and Hungarian manuscripts." Fren's work gives new information about the history of the Golden Horde, but does not address the socio-economic problems of the Jochi dynasty. According to the scientist, "We know the medieval state known as the Golden Horde during the Mongol rule" [1, 9].

G.M. Fren considered the history of the Golden Horde to be a very tragic period, so he was interested in the topic only from a scientific point of view. The second competition of the Russian Academy of Sciences failed and did not lead to great success. The reason for the failure of this event was the lack of scientific research on the history of the Golden Horde. However, interest in the study of the Golden Horde did not decrease, and research continued. In general, pre-revolutionary historiography introduced new concrete materials to the scientific community in the study of the history of the Golden Horde.

Shikhabetdin Marjani is a cult figure who studied the sources, the author of more than thirty works on history, including the history of the Golden Horde. According to Sh. Marjani, the Golden Horde became one of the greatest states of the Middle Ages. In his work, he pointed out the decline of the economy, culture, internal strife and civil strife as the main reasons for the collapse of the state. In his work, Sh. Marjani did not confine himself to studying sources, he also compared and analyzed. Thanks to this, the history of the Golden Horde is revealed with new details. The history of the Golden Horde was one of the most important topics in the scientific community of the Soviet period. Due to the totalitarian system that developed during the Soviet period, the work of all researchers was strictly controlled. Its main feature is the use of Marxist methodology. With the establishment of a rigid political system at that time, historical science was completely subordinated to the party ideological system.

On this topic, we can mention the scientific work of Professor R.F. Ballon "The Old and New Palace of the Golden Horde", published in 1922 based on the results of archaeological work [2]. As a result of archaeological work, the author recognized the territory of the Golden Horde as a developed cultural center. In general, the work of R.F. Ballona is written with a positive assessment of the history of the Golden Horde. In the work with the help of archaeological research, a significant number of settlements were identified in the Golden Horde period. The author's research has changed the attitude towards the Golden Horde settlements.

In 1930, the work of N. Arzyutov "The Golden Horde" was published, dedicated to the history of the Ulus of Jochi. According to the author: "The Golden Horde was the culmination of a number of major military and political events in Asia. The world famous Genghis Khan sought to conquer a large territory and send his army to all corners of the world" [3, 1]. The work, initiated by N. Arzyutov, was aimed at acquainting the public with the political history of the medieval Golden Horde.

In 1934 Academician B.Ya. Vladimirtsov "The social structure of the Mongols" was published on behalf of the Academy of Sciences of the Soviet Union [4]. This work contains information about the medieval history, economy and feudal nature of the Mongolian state founded by Genghis Khan. The work of B.Ya. Vladimirtsova describes the features of the social structure of the Mongol Empire. He also said that the country has influenced the history of Asian and European countries. The author's work lacks information about the social structure of the Mongols as a whole, only some mention of the social structure. Therefore, when writing a work, the author travels to Mongolia and gets acquainted with the social structure of the population. This work was aimed at writing the history of the social structure of the Mongolian state in the Soviet era. In our opinion, it is impossible to compare the life of medieval Mongolia with the twentieth century. This is due to the fact that the social structure of the Mongolian people, which has gone through centuries of change and global development, may change. Therefore, the work of B. Ya. Vladimirtsev is a subjective version.

As a result of ignoring historical facts, the bourgeois nationalists became more and more accustomed to writing historical facts differently. Thus, when writing history, not only historical figures are overlooked, but also some historically significant events. In the 40s of the twentieth century, the influence of the "Pokrovsky school" was formed in society. This is because the work of supporters of Pokrovsky's idea is considered anti-Marxist perverted. M. N. Pokrovsky and representatives of his school believed that

"history is the politics of the past." This leads to a further distortion of historical thought, and hence to the process of the revival of history. The Pokrovsky school led to the emergence of an opposing view of the emerging Marxist-Leninist politics. The work of A. F. Ryazanov is a vivid proof of such work [5]. Thus, in the 1940s, a search began for solutions to the problems that arose in a spatial society. By decision of the Central Committee, a decision was made to publish scientific literature "A Short Course in the History of the All-Union Communist Party of Bolsheviks". The historical significance of this work lies in the fact that, according to Marxist teaching, it would be the answer to a number of questions in the interpretation of the theory of Marxism-Leninism in order to avoid the mistakes made by representatives of the Pokrovsky school.

In 1941, at the initiative of the Academy of Sciences of the USSR, the work "Collection of materials related to the history of the Golden Horde" was published. This work contains a collection of medieval manuscripts by V.G. Tizenhausen, as well as its originality, published by scientists A. A. Romaskevich and S. A. Volin. V.G. Tiesenhausen received a Venetian manuscript containing information about the history of the Golden Horde, copies of Leiden and Parisian manuscripts, as well as translations of some manuscripts in the work [6]. For example, in this collection of materials we find valuable information in the works of Tyzenhausen "History and Guzide", "Anonymous Alexander", translations of the works of medieval authors Juzzani, Juvaini and Rashid-ad-Dinsin [6, 6]. Despite the historical significance of these materials, it should be noted that they do not contain geographic information, which often coincides with ancient chronicles. The narrowness of the circle of historical and geographical information was largely due to the fact that the vast majority of Arab authors never visited the Jochi dynasty, but often received information from diplomats and merchants. Of course, in some cases, the work may contain distorted or even unreliable information. From a geographical point of view, of great interest is the general characteristics of the territory of the state, including a list of various regions and cities. It is noteworthy that the information contained in the work contains detailed information about the geographical areas that have changed as a result of the military wars between Amir Temir and Toktamysh, which are not found in Arabic sources.

In 1941, as part of the definition of the scientific concept of the Soviet Union, "Essays on the history of the Kazakh SSR" by M. Vyatkin were published, aimed at describing the national history of the Kazakh people. When writing the work, the author uses archival documents, direct and indirect manuscripts. When writing this textbook, the scientist adhered to the point of view that the Golden Horde Empire was a feudal state [7, 69]. According to academician M. Vyatkin, the western, northern and central parts of the territory of modern Kazakhstan were part of the Juchi Ulus, and became known in history as the Kok Orda or the Golden Horde. Thus, the author determined the territory of the tribes belonging to the sons of Jochi. In fact, Academician M. Vyatkin actively carried out the tasks of the Soviet government, wrote national history. He strove to write in the most Marxist-Leninist style, quoting passages from Lenin's writings. In writing the history of the Mongol Empire one can find opinions about their devastating actions and their consequences. Academician M. Vyatkin also said that the Russian principalities were not part of the Golden Horde, but only served as vassals.

In the course of a historiographic review, it is necessary to study the history of the Golden Horde and not forget about general conclusions about certain aspects of its

historical geography. One of these fundamental works is the "History of the Kazakh SSR" of 1943 [8]. In addition to the Soviet historical interpretation of the history of the Golden Horde, there are also errors in this work. For example, the political history of the Golden Horde is written from a narrow scientific point of view. There is an erroneous idea about the origin of the names "Ak Orda", "Kok Orda" and "Golden Horde". The book is written with a direct Marxist-Leninist assessment of the social structure of the work.

The work of A.N. Nasonov "Mongols and Russia" is part of a series of works of a Demarckist-Leninist character. When writing the history of Mongolia, the author quoted Karl Marx from *The Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century*. For example, "The Tatar yoke lasted... more than two centuries. It was a yoke that not only suppresses, but destroys and withers the soul of people who fall in love with it. The Mongol-Tatars established a regime of systematic terror, armed with looting and massacres" [9, 3]. However, A.N. Nasonov made political mistakes when writing the history of the Golden Horde.

One of the most famous scientific works in Soviet historiography is the work of B. Grekov and A. Yakubovsky "The Golden Horde". In his work, Academician A.Yu. Yakubovsky dwells in detail on the history of feudal civil strife in the Golden Horde in the 60-70s of the XIV century [10]. The authors also share information about the emergence of independent peoples, i.e. history of the White Horde and the Blue Horde.

In 1951, B. Grekov and A. Yakubovsky published *The Golden Horde and Its Fall*. It is known that this work was a continuation of the work of the Golden Horde. According to the data, one of the main lands belonging to the Ulus of Jochi is the entire territory of Deshty Kipchak. However, during the lifetime of Jochi, he was obliged to own the settlement only nominally and actually conquer it. He also described the heroic struggle of the Russian people against the Tatars as a result of such historical events [11]. As a result, the content of their works is generalized, often limited to a small number of sources or duplicates. The USSR Academy of Sciences recognized the last section as the best work on the discussion of labor. In Soviet times, the authorities fought against all provocative actions in writing the history of the Kazakh people.

In 1958, P.P. Ivanov's work "Essays on the history of Central Asia (XVI-XIX centuries)" describes the history of the Golden Horde, military and political events that took place in the Kypchak steppe. Using the data, the scientist drew attention to the fact that "the formation of the White Horde, its political and socio-economic life have not been studied in detail, therefore this topic has not been considered in detail" [12, 17]. The author states in his work: "During the years of the Golden Horde power, the rulers of the White Horde could not achieve independence in any power, but acted only as vassals" [12, 58].

In 1966, on the basis of archaeological data in the work of G.A. Fedorova-Davydov "Nomads of Eastern Europe under the Rule of the Golden Horde Khans" [13, 6] examines the ethnogenesis of nomads, the anthropology of the Pechenegs, the relationship between nomads and Kievan Rus. In the course of the study, the author provides data on the burial traditions of the nomads of the Golden Horde. However, this tradition belonged not only to the Mongols, but also to the Pechenegs and Turkic tribes under the influence of the Golden Horde khans. According to this work, as a result of the Mongol invasion, the tradition of tribal division was abolished, and the Desht-Kipchak

steppe became a form of feudal development under the national system. The author for the first time studied the influence of military-political and ethnic processes on the social structure of the state and drew conclusions about the history of the formation of new ethnic groups on the territory of the Jochi Ulus. In 1985, in the monograph by V.L. Egorov considers historical and geographical issues related to the Golden Horde [14, 5]. The monograph says that the Mongol aristocracy used Kievan Rus for economic gain, as an inexhaustible source of replenishment. In general, the author in his work reveals the historical and geographical problems of the Batu Ulus, but little is known about the eastern part of the Jochi Ulus - the White Horde. As the historical significance of this work, information about the history of the emergence of the term "Golden Horde" is given. Historically, work is important not only for the political history of the Golden Horde, but also for the territorial and geographical assessment of the state. Disputes about the place and role of the Great Patriotic War in history are still ongoing. There are many mysteries in the history of the medieval state. The main reasons are the lack of information, the complexity of the problem, and the second is the ideological pressure of the state on researchers. Thus, we can conclude that works on Soviet historiography did not have an unambiguous approach to the history of the Ulus of Jochi.

CONCLUSION.

To date, many works on the history of Ulus Jochi have been published. However, comprehensive studies of the formation, ethnic composition, culture and history of the world-famous medieval giant have not been conducted. Of course, despite the presence of a common historiographic trend in the history of the Golden Horde, research was conducted on specific and separate topics. However, these historiographic works could not cover all issues related to the history of the Golden Horde, and several reasons were identified for this. Firstly, due to the absence of a state in the territory, data at different stages are not fully developed at present. Secondly, the works written in the Soviet period were considered from the Marxist-Leninist point of view and submitted to the position of the central government. And foreign scientists tried to study comprehensively and objectively. For these reasons, the history of the Golden Horde still needs to be studied in detail.

REFERENCES:

1. Safargaliev M.G. Raspad Zolotoi Ordy / Ych. zap. Mordov. gos. yn-ta. Vyp. IX [Disintegration of the Golden Horde / Uch. zap. Mordovia State University. Issue IX.]. Saransk: Mordov. kn. izd-vo, 1960. (In Russian).
2. Balon F. Staryi i novyi sarai stolisy Zolotoi Ordy [Old and new sarai of the capital of the Golden Horde]. Kazan, 1923. (In Russian).
3. Arzutov N. Zolotaia Orda [The Golden Horde]. – Saratov, 1930. – P. 10 [in Russian].
4. Vladimirsov B.Ia. Obshestvennyi stroi mongolov [The Social system of the Mongols]. Moskva: Leningrad : Izd-vo Akad. nayk SSSR, 1934. (In Russian).
5. Rázanov A.F. Na styke borby za step. Ocherk po istorii, kolonizatsii Novolineinogo raiona, 1835-1845 g.g [At the junction of the struggle for the steppe. Essay on the history and colonization of the Novolinein district, 1835-1845]. Orenbúrg: Tipó-litografía Gorpromkombinata, 1928. (In Russian).

6. Tizengayzen V.G. Sbornik materialov, odnosáshisá k istorii Zolotoi ordy [Collection of materials related to the history of the Golden Horde] //Akad. naýk SSSR, In-t vostokovedenia. Moskva: Leningrad : Izd-vo Akad. naýk SSSR, 1941. T.1. (In Russian).
7. Vátkin M. Ocherki po istorii Kazahskoi SSR [Essays on the history of the Kazakh SSR]. OGIz:Gospolitizdat,1941. (In Russian).
8. Istoría Kazahskoi SSR. T.3 [The history of the Kazakh SSR. Vol. 3]. Kazogíz, 1943. (In Russian).
9. Nasonov A.N. Mongoly i Rýs [The Mongols and Russia]. M.: AN SSSR, 1940. (In Russian).
10. Grekov B., Iabykovskii A. Zolotaia Orda [The Golden Horde]. L.: OGIz, 1937. (In Russian).
11. Grekov B., Iabykovskii A. Zolotaia Orda i ee padenie [The Golden Horde and its Fall]. L.: Izd-vo AN SSSR, 1950. (In Russian).
12. Ivanov P.P. Ocherki po istorii Srednei Azii (XVI – seredina XIX vv.) [Essays on the history of Central Asia (XVI-mid-XIX centuries)]. M.: IVL, 1958. (In Russian).
13. Fedorov-Davydov G.A. Kochevniki Vostochnoi Evropy pod vlastú zolotoordynskih hanov [Nomads of Eastern Europe under the rule of the Golden Horde Khans]. M, 1966. (In Russian).
14. Egorov V.L. Istoricheskaia geografia Zolotoi Ordy v XIII–XIV vv [Historical geography of the Golden Horde in the XIII-XIV centuries]. M.: Naýka, 1985. (In Russian).

ВКЛАД ТАТАРСКИХ УЧЕНЫХ В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ УЛУСА ДЖУЧИ

Аннотация. В статье представлен историографический обзор работ по истории средневекового государства Улус Джучи в российской историографии. В частности, было обращено внимание на концептуальные изменения и новые подходы в работе татарских исследователей по этой теме после распада Советского Союза. Анализируя научные труды, автор выделяет четыре основных направления в изучении истории улуса Джучи в современной России. Таким образом, автор показывает динамику изменения мнений на эту тему, появление новых данных и идей. Основными источниками статьи являются работы и статьи, опубликованные за этот период. Автор ищет своеобразную парадигму изучения истории улуса Джучи в работах татарских исследователей последних тридцати лет и стремится определить ход и объем изучения текущей темы. В статье описывается совокупность новых теоретических представлений об истории улуса Джучи, анализируются работы российских исследователей. В частности, существуют аспекты новейшей средневековой истории, требующие существенных изменений в объекте изучения, положительной оценки исследователей улуса Джучи. В статье автор акцентирует внимание на исследованиях, которые имеют либеральную направленность вместо формирующего подхода к интерпретации исторических фактов.

Ключевые слова: Улус Джучи, татарские ученые, Монгольская империя, Киевская Русь, хан Батый.

ТАТАР ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Аннотация. Мақалада орыс тарихнамасындағы ортағасырлық Ұлыс Жошы мемлекетінің тарихы туралы еңбектерге тарихнамалық шолу берілген. Атап айтқанда, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін татар зерттеушілерінің осы тақырып бойынша жұмысындағы тұжырымдамалық өзгерістер мен жаңа тәсілдерге назар аударылды. Ғылыми еңбектерді талдай отырып, автор қазіргі Ресейдегі Жошы ұлысының тарихын зерттеудің төрт негізгі бағытын анықтайды. Осылайша, автор осы тақырыптағы пікірлердің өзгеру динамикасын, жаңа деректер мен идеялардың пайда болуын көрсетеді. Мақаланың негізгі көздері-осы кезеңде жарияланған жұмыстар мен мақалалар. Автор соңғы отыз жылдағы татар зерттеушілерінің еңбектерінде Жошы ұлысының тарихын зерттеудің өзіндік парадигмасын іздейді және ағымдағы тақырыпты зерттеудің барысы мен көлемін анықтауға тырысады. Мақалада Жошы Ұлысының тарихы туралы жаңа теориялық идеялардың жиынтығы сипатталған, ресейлік зерттеушілердің жұмыстары талданған. Атап айтқанда, зерттеу объектісінде елеулі өзгерістерді, Жошы ұлысының зерттеушілерінің оң бағасын талап ететін соңғы ортағасырлық тарихтың аспектілері бар. Мақалада автор тарихи фактілерді түсіндіруге қалыптастырушы тәсілдің орнына либералды бағыты бар зерттеулерге назар аударады.

Түйінді сөздер: Ұлыс Жошы, татар ғалымдары, Моңғол империясы, Киев Русі, хан Бату.

Сведения об авторе: Шакиева А.С., Л.Н.Гумилев атындағы Евразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, aisaule_10@mail.ru

Автор туралы автор: Шакиева А.С., Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан